

Folklor Konavala

Vidak, Luana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:167702>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-08**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI
Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni učiteljski studij

Folklor Konavala
DIPLOMSKI RAD

Predmet: Folklorna glazba

Mentor: Darko Đekić, prof. viši predavač

Student: Luana Vidak

Matični broj: 0299010398

Rijeka, rujan 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

”Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu diplomskog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.”

Vlastoručni potpis:

ZAHVALA

Najprije bih se željela zahvaliti svom mentoru profesoru Darku Đekiću koji me je motivirao za obradu ove teme te na njegovoj podršci i pomoći tijekom pisanja ovog rada, kao i na usmjerenju te ohrabrenju koje mi je ponekad bilo potrebno.

Nadalje se želim zahvaliti gospođi Antoniji Rusković Radonić koja mi je pomogla u pronalaženju literature i koja je sa mnom razgovarala o detaljima koji su mi bili potrebni za ovaj rad. Želim joj se također zahvaliti što je uvijek bila dostupna za sve nejasnoće i pitanja na koja sam naišla prilikom pisanja.

Zahvalila bih se i svojim prijateljima koji su uvijek bili uz mene te na taj način studiranje učinili jednim predivnim iskustvom.

I na kraju, zahvaljujem se svojoj obitelji koja mi je omogućila studiranje te pružila podršku tijekom cijelog studiranja i pisanja diplomskog rada. Posebno bih se zahvalila mojoj baki Nani (Ani) Vidak koja je često razgovarala sa mnom do dugo u noć te na taj način svojim pričama iz prošlosti upotpunila ovaj rad.

Još jednom velika hvala svima!!

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu prikazuju se narodni običaji konavoskog kraja. Prije same obrade teme govori se nešto više o folkloru općenito, o geografskom položaju Konavala te životu ljudi u njima. Iako su Konavle naseljene još od doba Ilira ovaj se rad bazira na 20. i 21. stoljeće. Nadalje se opisuju konavoski narodni običaji tijekom godine te ih se uspoređuje s današnjicom. U diplomskom radu navedeni su konavoski plesovi te su opisana obilježja najpopularnijih konavoskih plesova koji se i danas plešu u konavoskim kulturno-umjetničkim društvima. Nakon toga slijedi prikaz konavoske nošnje, najprije ženske, a zatim i muške. U poglavlju u kojem se spominje ženska nošnja opisuje se proces proizvodnje svile za kućne potrebe te se može vidjeti prikaz raznih konavoskih vezova. Zadnje poglavlje diplomskog rada govori o čuvanju i održavanju kulturnog nasljeđa Konavala nekad i danas, a tu se spominju KUD-ovi, zavičajni muzej, folklor u konavoskim školama te se opisuje tradicionalna konavoska svadba. Sve što je napisano u ovom diplomskom radu može pomoći u očuvanju tradicije Konavala.

SUMMARY

In this thesis, the folk customs of the Konavle region are presented. Before dealing with the topic itself, a little more is said about folklore in general and the geographical location of Konavle region and the life of the people in it. Although Konavle has been inhabited since the time of the Illyrians, this work is based on the 20th and 21st centuries. Furthermore, the folklore customs of Konavle are described throughout the year and compared with today's. The thesis lists the dances of Konavle and describes the characteristics of the most popular dances of Konavle, which are still danced in Konavle cultural and artistic societies. This is followed by a presentation of the Konavle costume, first women's and then men's. In the chapter where women's costumes are mentioned, the process of silk production for household purposes is described, and we can see a display of various types of embroidery. The last chapter of the thesis talks about the preservation and maintenance of the cultural heritage of Konavle, then and now, where the KUDs, the native museum, folklore in Konavle schools are mentioned, and the traditional Konavle wedding is described. Everything written in this thesis can help preserve the tradition of Konavle.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FOLKLOR	3
3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ KONAVALA.....	6
4. PRIKAZ KONAVOSKIH NARODNIH OBIČAJA KROZ GODINU	9
4.1 Festa sv. Vlaha.....	9
4.2 Uskrs.....	11
4.3 Tijelovo.....	13
4.4 Sv. Antun.....	14
4.5 Badnjak.....	16
4.6 Božić	20
5. KONAVOSKI PLESOVI.....	22
5.1 Potkolo.....	22
5.2 Poskočica.....	24
5.3 Čičak.....	29
5.4 Damijenpolka i damenvalcer	29
6. KONAVOSKA NARODNA NOŠNJA.....	30
6.1 Ženska narodna nošnja	30
6.2 O svili u Konavlima	36
6.3 Konavoski vez.....	38
6.4 Muška narodna nošnja	45
7. ČUVANJE I ODRŽAVANJE KULTURNOG NASLJEĐA KONAVALA NEKAD I DANAS	48
7.1 KUD Čilipi	48
7.2 KUD „Stjepan Radić“ Pridvorje	52
7.3 Zavičajni muzej Konavala.....	54
7.4 Konavoski folklor u školama	57
7.5 Konavoska svadba.....	60
8. ZAKLJUČAK.....	72
9. LITERATURA.....	73

1. UVOD

Starica

„Kao izvaljena stijena ide sa svojom mukom
Čupneš li je malo, opeknut će te strmine bijele košulje.
Dirneš li je u skuteve, ubit će te njezina crna šutnja
I tamjan s mirisnim uljem probit će ti ruku.
Zaviriš li joj u oči i kopneš li ih sumnjom ispodtiha
Progutat će te valovi morske dubine
S vrha do dna uzburkanih voda.
Pogledaš li je podozrivo s ranjenih stopala,
Protegnut će ti žile do gorkih visina i zakrenuti vratom.
Makneš li je odozgo sa tjemena samoće
Stara će bura dolepršati s bukom
I tebi razbiti svaki pokret“ (Novaković, 1977).

Tema je ovog diplomskog rada folklor Konavala. Diplomski je rad napisan kako bi se upoznalo s različitim kulturnim običajima najjužnijeg kraja Hrvatske, odnosno Konavala, te kako bi se pobliže prikazala konavoska nošnja i zanimljivi konavoski vez.

Konavle su kraj koji se nalazi jugoistočno od Dubrovnika. Protežu se od sela Obod do sela Sutorina. U 15. stoljeću Konavle kupuje Dubrovačka Republika koja je imala veliki utjecaj na sami razvoj Konavala zbog čega se konavoska nošnja razlikuje od ostalih nošnji Dinarske zone. Konavle je kulturno jako bogato područje te još uvijek postoji puno toga što se treba istražiti.

Cilj ovog diplomskog rada bio je prikazati folklor Konavala u širem smislu odnosno sve najvažnije aspekte tradicije Konavala. Ovu temu izabrala sam zbog toga što sam od malih nogu bila odgajana u tradicijskom duhu, učena sam da se običaji moraju očuvati, a i cijela moja obitelj veliki je štovatelj tradicije. Smatram da će ovaj diplomski rad kao pisani zapis pomoći očuvati tradiciju, običaje i nošnju Konavala koje, nažalost, mnogi ljudi zaboravljaju.

Diplomski rad podijeljen je u šest poglavlja kako bi se pobliže pojasnila tema rada. U prvom poglavlju definira se folklor kao pojam te će se govoriti o folkloru općenito. U drugom poglavlju govorit će se o geografskom položaju Konavala te kako to utječe na stanovništvo koje u njima živi. U trećem poglavlju prikazani su konavoski narodni običaji tijekom godine. Nadalje, u četvrtom se poglavlju opisuju najpopularniji konavoski plesovi. Nakon toga, u petom poglavlju prikazuje se muška i ženska narodna nošnja te se u šestom poglavlju govori o čuvanju i održavanju kulturnog nasljeđa Konavala nekad i danas.

1. FOLKLOR

Folklor je oblik stvaralaštva koji se temelji na tradiciji određene kulturne zajednice, kroz koje se očituje kultura i uspostavlja društveni identitet te zajednice, u kojima pojedinci ili skupine uče i reproduciraju uglavnom usmeno, oponašanjem ili na neki drugi (neškolorani) način. U širem smislu, izraz „folklor” odnosi se na narodnu kulturu. U Hrvatskoj se često koristi za označavanje tradicionalnih oblika umjetnosti, kao što su usmena ili "narodna" književnost, glazba, ples, dramski izraz (pučko kazalište) i likovno stvaralaštvo (folklorni likovni izraz) (Hrvatska enciklopedija, 2021). Riječ folklor nastala je od engleskog pojma *folklore*, odnosno od riječi *folk*, što znači 'ljudi, puk', i riječi *lore*, koja označava 'znanje ili nauk'. Folklor se stoga može tumačiti kao 'znanost o narodu' (Hrvatska enciklopedija, 2021).

William Thoms upotrijebio je riječ folklor 1846. kako bi opisao domišljatost i tradiciju običnih, nepismenih ljudi. U 1880-ima fraza je već bila raširena u Europi i Sjedinjenim Državama, ali nije imala istu konotaciju. Povremeno se misli samo na takozvanu duhovnu kulturu ili, strože, na tradicijsku umjetnost, a posebno na isključivo usmenu književnost. Nadalje je i obuhvatila cjelinu, tj. materijalnu i duhovnu kulturu nepismenih urbanih i ruralnih sredina (Hrvatska enciklopedija, 2021). Godine 1950. postojalo je oko dvadeset različitih definicija folklor, ali sve su dijelile koncept da se folklor razlikuje od uvježbanih, ili takozvanih elitnih ili visokih umjetnosti, na temelju svrhe, metode nastajanja, prijenosa i očuvanja, te jedinstvenog umjetničkog izražavanja (Hrvatska enciklopedija, 2021). Folklor se ponekad odnosi na ponašanje koje krši civilizacijske norme. Suvremene metode folklor više ne doživljavaju samo kao naslijeđenu građu iz antike, već kao način kreativne komunikacije između malih skupina ljudi, kao proces improvizacijskog stvaranja u izravnoj interakciji između izvođača i publike. Upozoravaju i na pojavu folklor u urbanim sredinama koji se može stvarati u različitim društvenim skupinama, profesijama, institucijama i sl., a čije proučavanje omogućuje potpunije razumijevanje kulturne raznolikosti i različitih svjetonazora, posebice onih koji ne odražavaju kulturu koja prevladava u određenoj sredini (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Folklorizam je naziv za "drugo" postojanje folklor za koje se smatra da postoji u današnjoj modernoj kulturi. Pojedine vrste folklor izvlače se iz svog izvornog konteksta i prikazuju kao posebnost, kao rekonstrukcija prošlosti, kao turistička ponuda i zabava kroz medij specifične

društveno-kulturne aktivnosti. Folklorizam je sastavnica popularne kulture, a njegovi su motivi dvojaki: s jedne strane, vođen je željom za očuvanjem tradicionalnih vrijednosti, a s druge strane, vođen komercijalizacijom tih vrijednosti. U tom se kontekstu isprepliću autentičnost i krivotvorina, stručna rekonstrukcija i pučki ukus, ali i umjetničko i banalno (npr. pučke svadbe, karnevalske priredbe i sl.) (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Folklorizam i teorijski folklor suprotstavljeni su fenomeni koji čine opreku. Folklor se također može definirati kao "narodna umjetnost", što je umjetničko stvaralaštvo koje proizvode ljudi u svom najčišćem, najautentičnijem obliku. Nasuprot tome, folklorizam se karakterizira kao degeneracija izvorne umjetnosti, kao kontaminacija te umjetnosti "vanjskim" primjesama koje "remete" njen osebujni stil (Rihtman-Auguštin, 1978).

Folklor se također može okarakterizirati kao nastanak usmeno-komunikacijskih ljudskih zajednica (gdje svatko svakog poznaje). U tom smislu folklor nastaje međuigrom onih grupa koje ga istovremeno prenose, stvaraju i prisutni su u publici koja folklorno djelo prima i odobrava (Rihtman-Auguštin, 1978).

Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu osnovan je 1948. godine i institucija je u Hrvatskoj koja se bavi znanstvenim proučavanjem folkloru (Hrvatska enciklopedija, 2021).

Proučavanjem folkloru bavi se i dio etnologije koja se bavi umjetnošću (narodnom glazbom i plesom). Antun Radić osamostalio ju je 1897. godine. Razvio je metodičku teoriju etnologije, čija je tema seljačka kultura Hrvatske te joj je cilj pomoći kulturnom suživotu "naroda" (seljaštva) i "gospode" (ljudi koji su "civilizirani" i žive gradskim načinom života). Hrvatska etnologija bila je, zahvaljujući Radićevim uvjerenjima i političkom klimom prve polovice 20. stoljeća, konceptualno ograničena na proučavanje seljačke kulture (Vitez i Muraj, 2001).

Svaku sastavnicu folkloru ispituje zasebna znanost jer se sastoji od nekoliko tradicijskih aktivnosti. Etnomuzikologija proučava folklor, odnosno narodnu glazbu, etnokoreologija bavi se proučavanjem plesa, etnoteatologija folklornim kazalištem, povijest umjetnosti bavi se proučavanjem folklornog likovnog izraza, a etnologija se bavi proučavanjem narodnih običaja. Kao što je već rečeno, etnomuzikologija proučava narodnu glazbu. Jedina narodna glazba koja

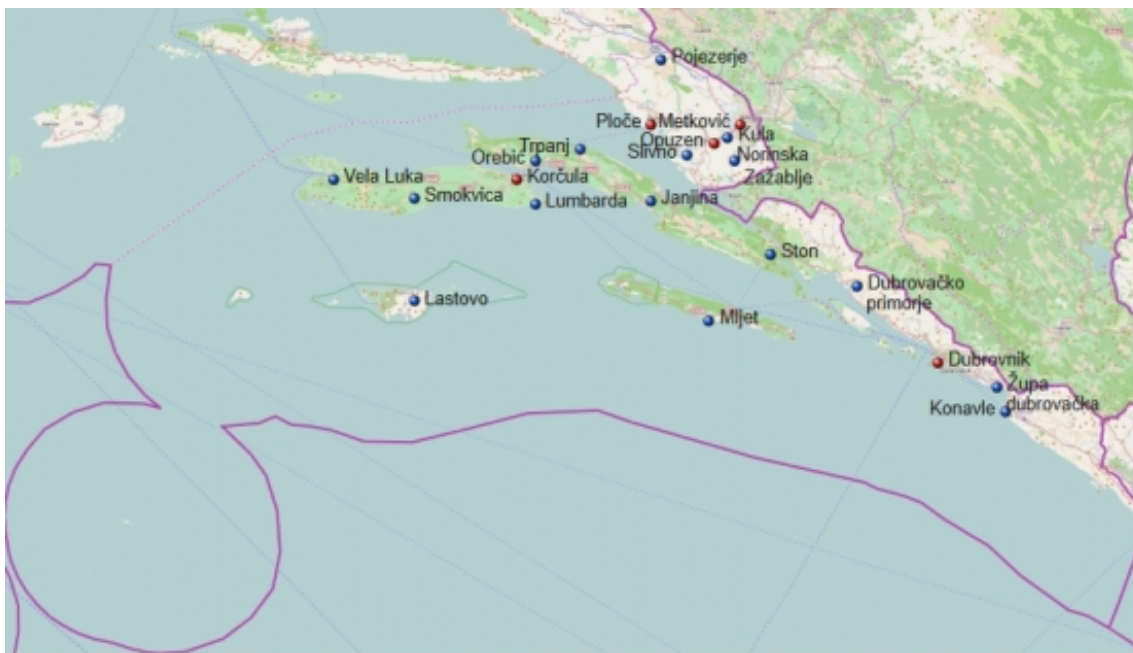
se u početku svirala bila je ona ruralnih područja, a koja se ne smatra umjetničkom glazbom. Kasnije je etnomuzikologija promijenila fokus svojih istraživanja na glazbu kao univerzalni ljudski fenomen koji se istražuje u kontekstu kulture u nastojanju da povuče poveznice između glazbe i sociokulturnih podataka. U Hrvatskoj je takva istraživanja započeo etnomuzikolog Franjo Kuhač (proleksis 2012).

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ KONAVALA

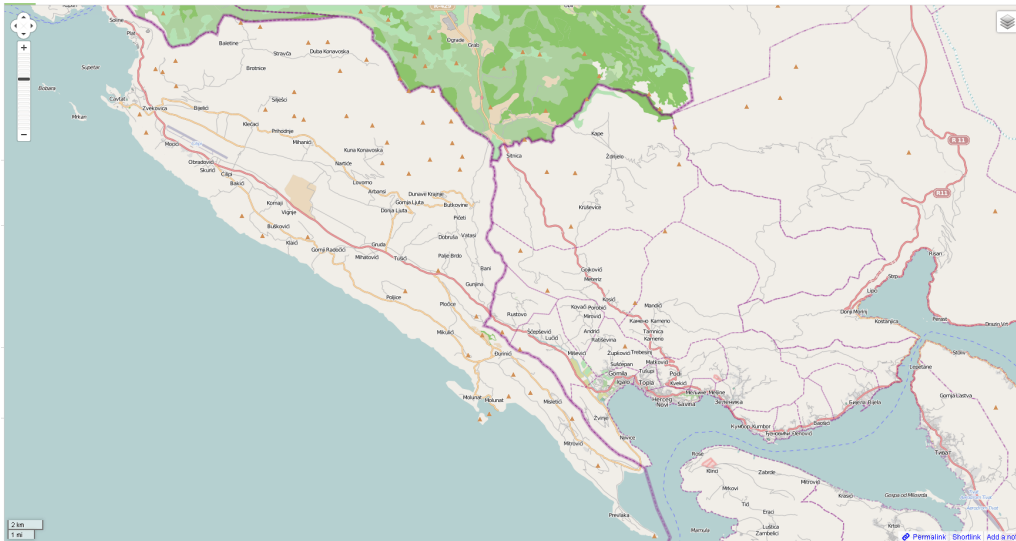
Jugoistočno od Dubrovnika, točnije od sela Oboda do Sutorine, u neposrednoj blizini Heceg Novog, na južnim padinama hercegovačkih planina, smjestile su se Konavle. Konavle imaju 33 sela, ukupne površine 209,15 km² i oko 9.000 stanovnika (Benc-Bošković,1986).

Slika 1. Karta Dubrovačko-neretvanske županije¹

¹ Izvor: Mladošić, D. (2020., 25. svibnja). *Ovo su najapsurdnije općine u Dubrovačko-neretvanskoj županiji* Pribavljeno 17.6.2022., sa <https://dubrovnikpress.hr/impressum/ovo-su-najapsurdnije-općine-u-dubrovačko-neretvanskoj-županiji.html>

Slika 2. Karta Konavala²

Konavle su pripadale najprije starim ilirskim plemenima, zatim su, prije dolaska Slavena na ove prostore, bile pod kontrolom starih Grka i Rimljana. Akvadukt (vodovod) sagrađen je još u rimsko doba, a njegovi ostaci vidljivi su i danas. Po njemu je ovaj kraj i dobio ime (canale, canalis - Konavle). Pokrajinom Konavle u vrijeme dolaska Slavena na ove prostore dominiralo je bosansko-hercegovačko plemstvo (Benc-Bošković, 1986).

Konavle je u 15. stoljeću kupila Dubrovačka Republika od bosansko-hercegovačkog plemstva. Od tog vremena do danas Konavle su se razvijale pod jakim utjecajem Dubrovnika. Sva su se ta razdoblja odrazila na narodni život, običaje i nošnju Konavala (Benc-Bošković,1986).

Zbog prisutnosti Turaka u zaleđu, osim staroilirskog, dinarskog i slavenskog naslijeđa, dolazi i do prijenosa orijentalne kulture. Oblikovanje odjeće i njeni ukrasi svjedoče o neposrednoj interakciji konavoskih pomoraca s Mediteranom, Levantom i obližnjom Italijom. Trenutno su Konavle dio općine Konavle. U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata postojanje zračne luke i turizam dali su veliki poticaj razvoju Konavala. Unatoč tome, Konavle nastavljaju prakticirati različite tradicionalne načine življenja. Konavljani se jako ponose svojom nošnjom koju rado obuku za posebne tradicionalne prilike (Benc-Bošković,1986).

---

² Izvor: Wikipedia, Slobodna enciklopedija, *Konavle (područje)*, Pribavljeno 17.6. 2022. sa https://bs.wikipedia.org/wiki/Konavle_%28područje%29

Slika 3. Ostaci antičkog vodovoda u ulici Kneza Domagoja južno do stare jezgre Cavtata³

---

³ Muzeji i galerije Konavala, Odjel za Arheologiju i spomeničku baštinu, Pribavljeno 29.8.2022., sa <https://epidaur.migk.hr>

3. PRIKAZ KONAVOSKIH NARODNIH OBIČAJA KROZ GODINU

4.1 Festa sv. Vlaha

Ove godine održana je 1050. Festa u čast dubrovačkom parcu sv. Vlahu koji je zaštitnik od 972. godine. Kako je sveti Vlaho postao svetac koji se štuje u Dubrovniku i kako je njegovo pravo ime Blasius postalo Vlaho, ostaju misteriji. Postoji legenda u kojoj je sveti Vlaho zaštitio grad od napada Mlečana 971. godine, ali za to nema nikakve povijesne potvrde. Godine 1026. pribavljena je relikvija moći glave, a 1346. godine relikvija moći ruke što je bilo dodatan poticaj za nastanak Feste kakvu danas znamo (protokol, barjaci, pucanje, procesija)⁴.

Festa počinje na Kandeloru ili Svijećnicu, a završava prvu nedjelju nakon blagdana svetog Vlaha. Stanovnici Župe, Primorja, dubrovačkih otoka i Konavala dolaze sudjelovati isključivo na dan obilježavanja blagdana zbog velike udaljenosti istočnih i zapadnih naselja od Dubrovnika i usporenog prometa te se takva tradicija održala i do danas. Konavljani su i dalje istaknuti gosti Feste. Njihovi barjaci i nošnja obilježavaju svaku proslavu. Barjaci predstavljaju župu ili bratstvo te dolaze u pratnji župljana ili članova bratstva.

Slika 4. Procesija Stradunom (Placom) održana u nedjelju, 6. veljače 1972. godine (Fotograf: Joca Boar)⁵

⁴ Izvor: MIGK (2021., 3. veljače). *Festa svetog Vlaha* Pribavljeno 20.6.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/02/03/festa-svetog-vlaha/>

⁵ Izvor: Festa (2022., 29.siječnja). *Dubrovnik svečano proslavio 1000. obljetnicu zaštite sv. Vlaha, reportaža iz 1972.* Pribavljeno 23.6.2022., sa <https://festa.hr/dubrovnik-svecano-proslavio-1000-obljetnicu-zastite-sv-vlaha/>

Konavljane bi barjaktari iz grada, trombunjeri i festanjuli dočekali u 7:30 na istočnom ulazu u grad (Ploče) te bi zajedno išli oko stare jezgre do zapadnog ulaza (Pile) gdje bi dočekali družinu sa zapada (Primorje, otoci) nakon čega bi svi zajedno išli u procesiju Stradunom⁴. Oni koji iz Konavala nisu išli u grad ostali bi u svom selu gdje se održavala misa te se također išlo u procesiju za barjakom svoje župe⁶.

Modernizacijom je došlo do toga da Konavljani uglavnom odlaze obučeni u narodnu nošnju u grad gdje se svi skupe iza barjaka svoje župe i idu u procesiju. Svete mise u čast svetom Vlahu još uvijek ima u selima, ali više se ne ide u procesiju.

Slika 5. Procesija ul. od Puča 3.veljače 2018. (privatna zbirka)

---

⁶ Izvor: Ane Vidak (17.1.1927.)

4.2 Uskrs

Uz uobičajene crkvene obrede u Konavlima su se tijekom korizmenog i uskrsnog vremena događali brojni iskazi pobožnosti proizašli iz pučke tradicije. Posni su dani, također, bili i nemrsni. Tijekom cijele korizme tradicionalno se suzdržavalo od konzumacije mesa, a uz nemrsna jela uvijek su se služile prikle (fritule). Tradicija pranja posuđa uglavnom na Čistu srijedu kao praktičan i simboličan čin pripreme za korizmu dodatno govori koliko je u to vrijeme bilo ključno suzdržavanje od konzumacije mesa. Tijekom korizme bilo je zabranjeno plesati, pjevati, prisustvovati svadbama ili sudjelovati u drugim javnim slavljinama. Redoviti odlasci na Križni put, koji simbolično predstavlja Isusov posljednji hod prije smrti na križu također su bili odraz pučke pobožnosti. Još jedno poštivanje vjerskog života zahtjev je da se u korizmi ispovijedi i nakon toga pričesti. Treba naglasiti da su sudionici prije pričesti morali postiti i ne jesti. Od ponoći, odnosno od večeri prethodnog dana do crkvene jutarnje pričesti bilo je zabranjeno konzumirati hranu⁷.

Cvjetnicom, koja se slavi procesijom i tradicijom blagoslova palmi i maslina, počinje Veliki tjedan. Konavljani su na blagoslov donosili palmine i maslinove grančice od kojih su nakon primanja oblikovali buketiće, nosili ih u vazama i redali po kući kako bi se zaštitili od zla i osigurali dobrobit obitelji. Prisustvovanje na obredima Svetog trodnevlja bilo je obavezno.⁷

Na Veliki četvrtak zvona bi se zavezala jer se tri dana u crkvi nije zvonilo, a na Grudi bi se taj dan apostolima prale noge kao jedan od običaja prenesen iz Biblije. Križevi i oltarne slike pokrivali bi se crnom, tamnoplavom ili ljubičastom tkaninom te bi se s oltara skinuli svi ukrasi, uključujući stolnjake i druge sitnice. Na Veliki petak održava se procesija s odgovarajućim molitvama i glazbom. Inače je procesija kružila oko crkve, ali je na Grudi i u Cavtatu prolazila cijelim mjestom. Na prozore kuća pored kojih je prolazila procesija, stavljale su se dvije upaljene svijeće i crna platna⁷.

Na Veliku subotu blagoslovila bi se vatra, odnosno uskrsne svijeće i voda, a otkada se misa počela održavati navečer, blagoslovila bi se i hrana. Za blagoslov hrane donosili su se pinca (sirnica), kolačić ili pogača, sol, šibice i, naravno, uskrsna jaja. Blagoslovljena voda uzimala se

---

⁷ Izvor: MIGK (2020., 10.travnja). *Korizmeno- uskršnji običaji u Konavlima* Pribavljeno 2.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2020/04/10/korizmeno-uskršni-obicaji-u-konavlima/>

u boce i nosila kući za sve buduće prigode blagoslova s njom. Na blagoslov se nosilo i sjeme koje se namjeravalo posijati te godine, kao i jajašca dudovog svilca. Zvona su otpuštena na Veliku subotu, a Gloria je zazvonila kao znak početka uskrsnog slavlja. Kad bi zazvonila takozvana Gloria, mlade djevojke i djeca koji su ostali kod kuće i nisu prisustvovali svetoj misi, prakticirali bi tradiciju umivanja u cvijeću. Na uskrsno jutro obitelj je obavezno zajedno doručkovala. Prije blagovanja blagoslovljenom hranom svi se zajedno pomole i poškrope jelo blagoslovljenom vodom. Sve mrvice od pince, pogača i kolačića, kao i ljuske od ukrašenih pisanica, pomno bi se skupile i spalile u vatri.⁷

Uskrsna jaja tradicionalno su se bojala ili ukrašavala iscrtavanjem motiva vrućim voskom, ali su se s vremenom počela bojati ljuskom kuhanog luka dan prije Uskrsa u zagasito crvenu boju. Djeca su ih dobivala na dar za Uskrs, a predstavljala su veselje za razne igre uključujući tucanje jajima i gađanje kovanicama⁷.

Zanimljivo je to što je onaj tko je pobijedio u tucanju jajima nosio oba jaja kući pa su se često događali nestašluci u kojima bi jedna nestašna osoba napravila drveno jaje te tako pokupila mnogo jaja koja bi kasnije blagovala s obitelji.⁶

Nakon doručka uslijedio je misni obred, tijekom kojeg se također blagosloвила hrana te je bilo potrebno čestitati Uskrs prijateljima i znancima. Poslijepodnevni sati bili su predviđeni za obilazak i slavljenje Uskrsa s obitelji i susjedima. Uskrsni ručak bio je uglavnom mesni baš zbog toga što su se ljudi suzdržavali od mesa tijekom cijele korizme⁷.

U današnje su vrijeme ovi običaji poprilično slični. Blagoslov hrane odvija se večer prije Uskrsa te je košara malo bogatija od one iz prošlosti, ali sadržava sve glavne sastojke (pinca, jaja, šibice, sol). Dok su u prošlosti jaja bila samo crvena, danas su šarenija zbog dostupnosti više boja, a neki su ljudi jako vješti u penganju jaja pa na jajima možemo pronaći i prikaz konavoskog veza ili konavoskih naušnica.

Slika 6. Uskršnje jaje (pisanica) s motivom konavoske naušnice (veržice)(privatna zbirka)

4.3 Tijelovo

Tijelovo je jedan od četiri glavna katolička blagdana uz Božić, Uskrs i Veliku Gospu te se obilježava devet tjedana nakon Uskrsa. Slavi se u sjećanje na Isusovo utemeljenje Euharistije na Posljednjoj večeri. Počinje se slaviti tek u 13. stoljeću na nagovor sv. Julijane. Slavi se procesijom koja je i danas prepoznatljiv element Tijelova. Na dubrovačkom području Tijelovo nosi naziv Korosante prema talijanskom idiomu Corpo Santo – Presveto Tijelo. Tijekom procesije svećenik, župnik ili biskup nosi posvećenu hostiju u monstranci dok muškarci nadvijaju bijeli svečani baldahin. U Konavlima ova procesija prati crkvene naputke. Na čelu je križ s barjacima, nakon križa su muškarci, nakon njih su djeca iza koje ide svećenik dok su na

samom kraju žene. Procesijom se prolazilo po cijelom selu, što danas u nekim župama nije slučaj već procesija ide oko crkve.⁸

Djeca su s nestrpljenjem iščekivali Korosante i manje rituale pripreme: kićenje košara (kopica) cvijećem, ružama, zelenilom i vrpcama te branje latica žukve, vrijeska i poljskog cvijeća za posipanje putova procesije. Djevojčice iz Konavala, kako nekada tako i danas, nose konavosku nošnju i ponosno koračaju kroz mnoštvo obasipajući ceste laticama cvijeća.⁸

Slika 7. Procesija na Korosante (Tijelovo) u Čilipima⁹

4.4 Sv. Antun

Jedan od omiljenih konavoskih svetaca, sv. Antun Padovanski, franjevac koji se istaknuo propovjedničkim talentom i apostolskim radom, živio je u 13. stoljeću, a danas mu je posvećeno puno crkava, svetišta i oltara. Katolička Crkva slavi ga 13. lipnja. Na prikazima ga se obično vidi kako nosi malog Isusa dok nosi franjevački habit s osobnim simbolima poput knjige, križa

---

⁸ Izvor: MIGK (2020., 11.lipnja). *Korosante Pribavljeno 3.7.2022., sa* <https://blog.migk.hr/2020/06/11/korosante/>

⁹ Izvor: MIGK (2020.,16.lipnja). *Procesija na Korosante u Čilipima Pribavljeno 3.7.2022., sa* <https://blog.migk.hr/2022/06/16/procesija-na-korosante-u-cilipima/>

i cvatućeg ljiljana, koji predstavljaju krepost i čistoću. Sveti Antun je uz Gospu najštovaniji svetac u Konavlima, a zavjetovan mu je i dan danas velik broj Konavljana. Njegov se blagdan svake godine slavi u franjevačkom samostanu u Pridvorju ili, kako su ga Konavljani izvorno zvali, u Manastiru, gdje se sastaju vjernici iz cijelih Konavala. Štuje se kao zavjetni svetac u cijelim Konavlima.¹⁰

Okupljanje vjernika iz Konavala u njegovom svetištu bilo je najveće okupljanje u cijeloj godini. Običaj je bio i hodočastiti u samostan. Mnogo je ljudi tijekom noći pješačilo prema Pridvorju kako bi prisustvovali zornici. Crkva svetog Vlaha u Pridvorju bi na svečev dan bila okićena bijelim ljiljanima i bijelim konavoskim ubručićima, a svete su se mise služile i još se uvijek služe po cijeli dan. Izloženoj i ukrašenoj figuri svetog Antuna vjernici su šaptali svoje molitve, prošnje i zavjete. Središnje misno slavlje uključivalo je procesiju s kipom svetog Antuna te se upravo njemu pripisuje uloga zaštitnika zdravlja, a posebno zaštitnika zdravlja djece.¹⁰

Tradicionalni blagoslov djece bio je jedan od najznačajnijih obreda tog dana. Zbog toga su Konavočke u samostan dovodile i najmlađu djecu, osobito bolesnu, jer su vjerovali u sposobnosti svetog Antuna kao čudotvorca. Fratri su imali običaj odijevati zavjetovanu bolesnu dječicu u fratarske mantije (haljinice), koje su nosili cijelu godinu, a nekad i duže ako do sljedećeg blagoslova ne bi ozdravili. Takvu su djecu nazivali fratrići. **Error! Bookmark not defined.**

Kao i u prošlosti odlazak u Pridvorje 13. lipnja u čast svetom Antunu i dalje je tradicija u Konavlima. Ljudi više ne hodočaste koliko i prije, međutim, još uvijek se pronađe skupina ljudi koja dolazi hodočasnički iz obližnjih sela. Upravo zbog toga, a i kako bi se taj dan proslavio na tradicionalan način, prve godine nakon uvođenja tradicionalne Konavoske kolende u narodnoj nošnji, vjernici iz mjesta Gruda koje je organizirao Ivo Vidak odijevaju se u nošnju i na konjima idu na hodočašće do samostana u Pridvorju kako bi prisustvovali misi, procesiji i slavlju. Mnogo je onih koji žele očuvati tradiciju tako da se na ovom slavlju može vidjeti jako puno vjernika obučenih u narodnu nošnju, a narodne plesove izvodi KUD „Stjepan Radić“ Pridvorje.¹¹

---

¹⁰ Izvor: MIGK (2022., 13.lipnja). *Sveti Antun, Pridvorje* Pribavljeno 7.7. 2022., sa <https://blog.migk.hr/2022/06/13/sveti-antun-pridorje/>

¹¹ Izvor: Ivo Vidak (20.12.1963.)

Slika 8. Skupina vjernika s konjima u hodočašću na dan sv. Antuna¹²

4.5 Badnjak

U Konavlima je Badnjak vrlo poseban dan. Konavljani su taj dan pripremali sve za veliki blagdan Božića, a to je podrazumijevalo čišćenje, kuhanje i stavljanje ukrasa. Kada bi sve bilo spremno, mladi su odlazili u selo pjevati, nazdravljati i, naravno, čestitati Badnjak. Glava kuće odnosno domaćin uoči Badnjaka označio bi hrastovo drvo ili, kako su ga u Konavlima nazivali, dub kako bi ga posjekao za Badnjak. Manji dio tog hrasta ukrašen grančicom masline, lovora i bršljana na badnju bi večer domaćin unosio u kuću. Kada je ušao govorio bi: „Dobra večer, nazdravlje vam Badnja večer“, na što bi ukućani odgovarali: „Hvala, i tebi“ i odvodili ga do ognjišta na kojemu je već dobro gorjela vatra, a badnjak, kako se nazivao taj dio hrasta, bi se

---

¹² Prkut, M. (2021., 2.srpnja). *Konavoska priča o čuvarima tradicije na konjima koja traje već dva desetljeća* Pribavljeno 5.7.2022., sa <https://dulist.hr/konavoska-prica-o-cuvarima-tradicije-na-konjima-koja-traje-dva-desetljeća/717746/>

stavio uz vatru da se malo zapali. Nakon toga bi se badnjak polio vinom, poškropio (poprskao) blagoslovljenom vodom, posuo pšenicom i pokadio tamjanom. Voda, pšenica i vino označavaju plodnost zbog čega bi badnjak, koji je pomalo paljen svaki dan, gorio nekoliko tjedana te bi se nakon toga nosio u polje (baštinu) kako bi ta godina bila što plodnija. Na kraju bi domaćin, ako je posjedovao pušku, pucao u zrak kako bi čestitao susjedima.⁶

Slika 9. Gorući badnjak (drvo badnjak) na ognjištu¹³

Danas je ovaj običaj još uvijek aktualan iako je malo prilagođen modernom vremenu. Glava kuće (najstariji muškarac) ulazi u kuću s poprženim tamjanom i badnjakom koji je dimenzijama puno manji u odnosu na one koji su gorjeli u prošlosti na ognjištu. S njim ulazi još jedna osoba koja nosi blagoslovljenu vodu s grančicom masline u čaši. Pozdravlja ukućane istim riječima kao u prošlosti te prolazi iz prostorije u prostoriju s tamjanom kako bi cijela kuća mirisala, a za njim druga osoba škropi (prska) prostorije i ukućane blagoslovljenom vodom u znaku križa.

---

¹³ Izvor: MIGK(2020., 24.prosinca). *Drvo badnjak* Pribavljeno 13.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2020/12/24/drvo-badnjak/>

Kada govorimo o Badnjaku na području Dubrovnika nezaobilazno je spomenuti kolendu. Kolende ili kolede najpoznatije su božićne pjesme, tj. starinski napjevi za koje etnolozi vjeruju da potječu iz razdoblja doseljavanja Hrvata na jug. Kolendanje se i danas prakticira, iako se u Hrvatskoj gotovo isključivo izvodi na jadranskoj obali, a tradicija kolendavanja posebno je očuvana u dubrovačkom kraju. Kolendanje je u Bugarskoj dokumentirano još u 9. stoljeću, a u Hrvatskoj se prvi put spominje u Statutu grada Dubrovnika iz 13. stoljeća. Dok je u povijesti pjevanje započinjalo tijekom jesenskih pučkih svetkovina i nastavljalo se do blagdana Bogojavljenja u siječnju, sada je ograničeno na Božić i Novu godinu. Kolendanje, odnosno čestitarske procesije s pjesmama i traženje darova, nekada je bila neizostavna tradicija predbožićnog i božićnog razdoblja.¹⁴

Kolenda se pjevala na širem području Dubrovnika pa tako i u Konavlima. Mladi Konavljani i Konavočke pred večer bi izlazili u selo, čestitali i pjevali kolendu nadajući se nekoj suhoj voćki kako bi izdržali post koji se provodio tog dana.⁶

U drugoj polovici 20. stoljeća većina mladih prestaje nositi nošnju, a nakon Domovinskog rata u nošnji se mogu vidjeti samo stare Konavočke. Kako bi se očuvala tradicija, Ivo Vidak je predložio oživljavanje konavoske kolende tako što je pozvao svoje prijatelje i mlade iz sela koji su odjenuli nošnju i s konjima išli od kuće do kuće u selu Gruda pjevajući kolendu i crkvene božićne pjesme. Zauzvrat se od stanovništva dobilo voće, slatkiše, alkohol i naravno novac koji je svake godine doniran u dobrotvorne svrhe.¹¹

---

¹⁴ Izvor: MIGK (2021., 23.prosinca). *Kolenda* Pribavljeno: 7.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/12/23/kolenda/>

Slika 10. Konavoska kolenda u sklopu manifestacije Mirisi Božića¹⁴

Dubrovačka kolenda

*„Dobar večer, ko j' u kući, pomogo vam svemogući.
Ođe, ođe, na zdravlje van Badnja večē dođe.*

*Došli smo vam kolendati, Badnju večē čestitati.
Mi smo došli s vrh Konala u karoci od gospara.*

*Otvorajte škafetine, dajte nama beškotine.
Dajte nama bar rogača, da nam grla budu jača.*

*Ne bojte se da smo pijani jer je Vlaho Sveti s nami.
Neće gospođa neharna biti, kolendarima ne udjeliti.*

*Oj, djevojko s vrh fumara, nemoj rijet da ni gospara.
Ispred kuće bor zeleni, a u kući gospodar sjedi.
(Ispred kuće drvo loza, u kući gospođa koza.)*

*A sad mi vas Bog veselio, čestito vam Badnje večē, da se veselite
Zdravlje i veselje i duhovno spasenje. Amen.“¹⁵*

¹⁵ Izvor: Dubrovački Vjesnik (2019.,24.prosinca). *Zapjevajte kolendu, imamo ih čak sedam!:*Došli smo vam kolendati, Badnju večē čestitati ne bojte se da smo pijani jer je Vlaho sveti s nami! Pribavljeno 10.7.2022., sa <https://dubrovački.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/hrvatska-i-svijet/dosli-smo-vam-kolendati-badnju-vece-cestitati-ne-bojte-se-da-smo-pijani-je-je-vlaho-sveti-s-nami-640047>

„Ispred kuće drvo loza, a u kući gospođa koza.“ Ovi stihovi bili su tipični za pjevanje onima koji ne otvore vrata i ne počaste kolendare.¹⁵

4.6 Božić

Zanimljivo je kako se u prošlosti u Konavlima nije išlo na ponoćku (misa u ponoć), već je misa, koja je trebala biti dan prije (na Badnjak), održavana u 4:00 na božićno jutro. Cijela bi se obitelj ustala i svi koji bi mogli (osim bolesnih staraca i domaćice) otišli bi na jutarnju misu. Domaćica je ostajala kod kuće kuhati zelenu menestru, jelo od slanog mesa, krumpira i kupusa raštana (raštike) koja je tradicionalno božićno jelo u Konavlima. Kada bi misa završila oko 6:30, obitelj bi išla čestitati Božić onim obiteljima čije se kuće nalaze na putu od crkve do doma. Kada bi došli kući, zajedno se doručkovala zelena menestra (u Konavlima su ovaj doručak nazivali ručkom). Domaćica je nakon toga pristavila juhu za ručak, dok su ukućani otišli nahraniti životinje jer je i njima Božić. Često se išlo i na božićnu misu u 10:00 sati nakon koje bi bio ručak. Nakon ručka svi bi išli u selo čestitati susjedima. Mladi bi se ponovno skupili i zajedno pjevali božićne pjesme.⁶

Ovaj je običaj modernizacijom malo izmijenjen. Budući da je uvedana ponoćka, ljudi najčešće idu na tu misu. Zelenu menestru domaćica kuha popodne na Badnjak te se odmah nakon ponoćke dolazi kući jesti jer se cijeli dan postilo. Nakon toga mladi najčešće odlaze u provod do kasno u noć. Budući da ljudi u današnje vrijeme uglavnom rade u turizmu, ujutro većina obitelji nema potrebe hraniti životinje pa su svi slobodni otići na jutarnju misu. Nakon mise do ručka obilaze obitelji koje stanuju na putu od crkve do kuće. Nakon toga dolaze kući gdje imaju svečani ručak s cijelom obitelji te popodne idu u susjedstvo kako bi im čestitali Božić.

Slika 11. Zaelena menestra u loncu¹⁶

---

¹⁶ Izvor: Dobra hrana (2021., 16 veljače). *Zimski tanjur: Recepti Putnikovića: Zelena menestra s raštikom grije iznutra i izvana* Pribavljeno 17.7.2022., sa <https://www.jutarnji.hr/dobrahrana/recepti/recept-iz-putnikovica-zelena-manestra-s-rastikom-grije-iznutra-i-izvana-15050927>

4. KONAVOSKI PLESOVI

Duga i bogata povijest glazbenog folklora u Konavlima poznata je po svojoj raznolikoj plesnoj baštini koju čine različiti plesovi koji su više ili manje stari i autentični. U Konavlima se uvijek plesalo nedjeljom, a posebno kada su se slavili crkveni blagdani, krsna imena i prisluge.¹⁷ Krsna imena i prisluge su obiteljske i seoske svečanosti. Kada obitelji slavi krsno ime, priprema svečani ručak ili večeru te poziva obitelji i prijatelje. Prisluge su svečanosti koje se slave u selu te su povezane sa imenima crkvi i kapelica. Ako crkva nosi ime nekog svetca, na svetčev dan obitelji odlaze u tu crkvu na misu te se nakon toga časte i slave.⁶

Ples je također bio veliki dio karnevalskih (pokladnih) i svadbenih običaja. Plesalo se ispred matica i na gumnima. Kasnije u 20. stoljeću, mladići i djevojke plesali su na terasama gostionica, kulturnih centara i škola. Različiti politički sustavi utjecali su na to kako se plesalo, dok su društvene promjene utjecale na plesne repertoare koji su se izvodili. Uglavnom su se počeli baviti novim, modernim plesovima, a prestali baviti tradicionalnim plesovima iako su stari plesni običaji zadržani radom i trudom folklornih skupina.¹⁷

Mnogi popularni plesovi iz prošlosti više se ne plešu ni u kulturno-umjetničkim društvima, međutim, nabrojat će se oni za koje se sigurno zna. To su: valcer, sejančica, ruskinja, radikalka, potkolo, poskočica, polka, poker, Milica, mazorka, kvatropas, kozaričko kolo, čičak, denči, damijenpolka i damenvalcer (Ivančan, 1966)¹⁸. Nešto će se više napisati o najpopularnijim plesovima koji se i danas plešu u KUD-ovima.

5.1 Potkolo

Među starim plesovima ističe se potkolo koje se smatra najstarijim konavoskim plesom. Također, potkolo se, za razliku od drugih plesova koji se izvode na regionalnoj ili državnoj razini, ne pleše nigdje drugdje u Hrvatskoj. To ga čini najvažnijim konavoskim plesom i izvornim narodnim blagom Konavala. Plesalo se i kao obred prilikom svadbenog običaja *bacanja na ruho*, kada bi dva djevera (šurjaka) i dvije djevojke plesali oko nevjestinog ruha i

---

¹⁷ Izvor: MIGK (2021., 3.studenoga). *Potkolo* Pribavljeno: 16.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/11/03/potkolo/>

¹⁸ Izvor: Ivančan, I. (1966). Konavoski narodni plesovi. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, (10-11), 363-418. Pribavljeno 18.7.2022., sa <https://hrcak.srce.hr/259251>

tražili od svatova da ga daruju. Ovo staro svadbena kolo izvodilo se samo uz pjesmu, a izvan svadbenih slavlja plesalo se i uz mijeh ili mješnicu koju je kasnije zamijenila lijerica. Pritom je osnovni napjev svatovskih pjesama zadržan u obliku kratke pjesme. Time je potkolo jedini konavoski ples uz koji se mora pjevati.¹⁷

Potkolo je elegantan, decentan i vrlo star ples koji se izvodi u otvorenom kolu. Martecchini ga je u 19. stoljeću naslikao akvarelom i nazvao ga *Ballo canalese aristocratico*, što znači konavoski gospodski ples, što on i jest jer se elegancijom i gracioznošću pokreta razlikuje od svih drugih plesova na dubrovačkom području. Formulacija *igrat pod kolo* jedan je od načina da se objasni otkud naziv *potkolo*. Ovo je ujedno i najjednostavniji način da se objasni odakle naziv. Također, značenja su povezana s određenim plesnim pokretima, poput prvog koraka u plesu, a to je podmetanje lijeve noge ispod koljena desne noge ili oblika mosta ispod kojeg prolaze plesači.¹⁷

Plesači se poredaju oko lijeričara, a kolovođa i glavna plesačica drže se za krajeve rupčića dok se ostali plesači drže za ruke. Dva su dijela plesa. U prvom dijelu, koji ima pjevanje i sporiji ritam, plesači se pomiču udesno, zatim ulijevo, pa naprijed-nazad u skoku. U drugom dijelu, koji je sav glazbeno-plesni i ima brži tempo, plesači se provlače ispod mosta koji su napravili prvi plesač i plesačica s rupčićem. Također, prvi dio se pleše u smjeru kazaljke na satu, a nakon što se most podigne, plesači se kreću u suprotnom smjeru.¹⁷

U 20. stoljeću većina tradicionalnih narodnih plesova izumrla je kao živi dio narodne kulture. Šezdesetih godina 20. stoljeća istraživači su primijetili da u Konavlima još samo Pridvorjani, Člipljani i Popovićani znaju plesati teško ritamsko potkolo. Prvi dio plesa je drugačiji za svaku grupu zbog načina na koji plešu. Danas je potkolo važan dio plesnog repertoara kulturno-umjetničkih društava. Obično ga prati tamburaški orkestar, ali još uvijek ima staru melodijsku i koreografsku strukturu. Svaki plesač nastoji se kretati s umjerenošću, elegancijom i finoćom te pri tome imati dostojanstveno držanje koje odražava delikatnost ovog plesa.¹⁷

Slika 12. Konavosko kolo na razglednici, 1950-ih¹⁷

5.2 Poskočica

Poskočica se nazivala i kolo, ali ponekad i linđo. Ime plesa poskočica dolazi od riječi poskakivati. Također se tako naziva i po stihovima koji su šaljivi i kratki te se pjevaju prilikom izvođenja plesa. U Konavlima to nije slučaj jer prilikom plesanja konavoske poskočice nema ni pjevanja, a ni povikivanja. Ponekad su se Konavljani željeli našaliti pa su poviknuli neku kako bi oni rekli primorsku, pritom misleći na Dubrovačko primorje po čemu je moguće da je ples došao iz tog područja (Ivančan, 1966).

Narod Konavala tvrdi da se ovaj ples sastoji od dva dijela, međutim, koreografska analiza poskočice ukazuje na to da se zapravo sastoji od pet dijelova (Ivančan, 1966). Ivan Ivančan u opisivanju ovog plesa dijeli izvođenja na A, B, C, D i E dijelove dok Konavljani njegove dijelove A i B smatraju prvim dijelom, C i D drugim dijelom, a posljednji E dio koji se sastoji od odmora odnosno šetnje, ne smatraju zasebnim dijelom. Kao i većina konavoskih plesova poskočica se pleše uz pratnju lijerice (Ivančan, 1966).

Ples započinje tako što su muškarci na jednoj strani, a žene na drugoj, muškarac dolazi do žene i nakloni se (Ivančan, 1966).

Prvi, A dio naziva se *upućivanje*, drugi, B dio naziva se *vitjanje ili ispopazuha*, treći, C dio naziva se *o sebi*, četvrti, D dio naziva se *s mjesta* te se peti, E dio naziva *šetnja* (Ivančan, 1966).

Slika 13. Notni zapis glazbe plesa *Poskočica* (Kuba, 1899: 163, prema Magdić, 2019: 49)

The image displays a musical score for the dance 'Poskočica'. It is divided into two systems, starting at measure 72 and 79. The score is written in G major (one sharp) and 2/4 time, with a tempo marking of quarter note = 125. The first system (measures 72-78) features a melody in the treble clef and a bass line in the bass clef. The second system (measures 79-86) includes a more complex arrangement with a melody in the treble clef, a bass line in the bass clef, and a guitar accompaniment in the middle. The guitar part includes chord markings: G, G, D7, D7, G, G, D7, D7, G, D7, D7, G. The score concludes with a final cadence in the bass clef.

Slika 14. Notni zapis glazbe plesa *Poskočica* (Kuba, 1899: 163, prema Magdić, 2019: 50)

The image displays a musical score for the dance 'Poskočica'. It is divided into two systems, each starting with a measure number (85 and 91). Each system contains five staves: two for piano (treble and bass clefs) and three for guitar (treble, guitar, and bass clefs). The piano part features a rhythmic melody with eighth and sixteenth notes. The guitar part includes a bass line and a treble line with chords. Chord diagrams are provided below the guitar staves, including G, D7, C, and D7. The score includes repeat signs and double bar lines. The page number '50' is located in the bottom left corner of the page.

Slika 15. Notni zapis glazbe plesa *Poskočica* (Kuba, 1899: 163, prema Magdić, 2019: 51)

97

G G D7 D7 D7 G D7 D7 G D7 G G G G

104

D D D D D7 G D7 G D7 G

Slika 16. Notni zapis glazbe plesa *Poskočica* (Kuba, 1899: 163, prema Magdić, 2019: 52)

10

109

112

FINE

G G D7 D7 G G

G D7 G D G D G G

5.3 Čičak

Čičak ili čičo kako su ga još nazivali možda dolazi od konavoskog naziva za pljeskanje rukama (čičati) (Ivančan, 1966). Uz početne korake koji imaju elemente polke nalaze se i pantomima odnosno lupanje nogom o pod, pljeskanje i prijetnja prstima.

Partner i partnerica najprije plešu u paru, nakon što se razdvoje okrenu se za 180 stupnjeva i prime se za novog partnera te se na taj način partneri izmjenjuju. Plesači koji su stajali izvan kola mogli su iskoristiti priliku za ulazak u kolo za vrijeme razdvajanja i okretanja, te bi na taj način oteli partnericu nakon čega je ostavljeni muškarac ispao iz kola i ponovno čekao novu priliku za ulazak (Ivančan, 1966).

5.4 Damijenpolka i damenvalcer

Damijenpolka i damenvalcer po svojoj se strukturi ne razlikuju od tradicionalnog engleskog valcera i polke (Ivančan, 1966). Ono što je zanimljivo kod ovih plesova je to da su se izvodili dva do tri puta godišnja na najvećim svečanostima (blagdan sv. Vlaha, Sveta nedjelja, poklade). Svi prisutni na balu (plesu) izabrali bi kraljicu plesa te je ona birala partnera za ples. To bi najčešće bio najbolji plesač ili skrivena simpatija. Nakon odabira oni bi sami plesali na sredini dok su ih svi ostali posipali hrpom latica cvijeća koje su ubrali putem do mjesta na kojem se odvijao bal. Ovaj je običaj bio jako specifičan jer su u tada normalnim okolnostima muškarci uvijek izabirali djevojke za pratnju što one nisu smjele odbiti. Ako bi djevojka odbila plesati s određenim muškarcem, nije smjela plesati ni s jednim drugim jer je to bila velika uvreda za tog muškarca te je od njega mogla dobiti pljusku.⁶

5. KONAVOSKA NARODNA NOŠNJA

6.1 Ženska narodna nošnja

Ljetna nošnja za djevojčice

Dijelovi ljetne nošnje za djevojčice su:

- privlačak - potkošulja
  - skutici - podsuknja
  - košulja sa vezom na prsima i orukavlju
  - tkanica
  - kurdelica - svilena vrpca
  - pregača
  - jačerma ili čermica - prsluk
  - bječve - pamučne čarape
  - crvene papuče/pepice
  - opanci oputaši
  - bareta zlatača- crvenkapa s terzijskim vezom
  - naštipani ubručić
-
- Privlačak – tkaninu potkošulje čini platno u tvornički bijeloj boji. Dovoljno je dugačka da dosegne potkoljenu. Izrađena je od jednog komada tkanine. Tkanina se najprije presavije na pola, a zatim se u sredini presavijenog dijela izreže rupa za glavu. Rukavi su prišiveni na ravnu rukavicu koja ispod pazuha ima četvrtastu laticu uvećanu za udobnije nošenje (Benc-Bošković, 1986).
  - Skutici - (podsuknja izrađena od tkanine u tvornički bijeloj boji) Izrađeni su od uske pasice i tri dijela tkanine. Širina tkanine skupljena je u nabore u struku, a nabore podupire pasica. Na sastavu prednjeg šava ostavljen je razmak. Na njima se nalaze i trake tkanine koje su

ušivene na krajeve remena kako bi se skutići mogli pričvrstiti za tijelo (Benc-Bošković, 1986).

- Košulja je izrađena od jednostavne bijele tkanine. Sastoji se od dvije komponente, skuta i opleća. Opleća se izrađuju tako da se jedan komad tkanine izreže bez savijanja i zatim presavije na pola s naborom na ramenima. Nakon što je u sredini napravljen kružni otvor, iz sredine tog otvora napravljen je vertikalni prorez dug 22 centimetra. Dugi rukavi spojeni su s ravnom rukavicom i četvrtastim komadom tkanine prošireni su na području ispod pazuha. Skuti se izrađuju tako da se najprije izrežu tri odvojena dijela tkanine, koji se zatim zašivaju uzduž na ivicama. Ova konfiguracija omogućuje da dva dijela pokrivaju prednju i bočne strane tijela, dok treći dio pokriva stražnji dio tijela. Skuti i opleća sastavljeni su u struku te su stražnji dio, kao i dijelovi prvog i drugog dijela tkanine skupljeni u male nabore (Benc-Bošković, 1986). Ovaj način skupljanja tkanine u male nabore u Konavlima još nazivaju i mrske, a samu radnju mrskanje. ⁶ Dekoracija košulje našivena je uz vratni prorez na prsima i na rubovima rukava (Benc-Bošković, 1986).
- Tkanica je pojas širine 0,12 m. i duljine 1,80 m. Na sredini i na krajevima tkanice nalaze se po dvije žute pruge koje su utkane u tkaninu korištenjem lokalno proizvedene svile, dok se za porublivanje tkanine na krajevima koristi crvena čoha (Benc-Bošković, 1986). Lokalno se tkanica još naziva i pas.⁶
- Kurđelica je vrpca (duga 2,5 m. i široka 0,12 m.) koja se tka od domaće svile. Kroz nju su najčešće protkane pruge bijele, plave, žute i crvene boje dok je osnovna boja vinsko crvena. Na dvama krajevima kurđelice nalaze se tzv. rese koje su ostale od osnovnih niti nakon tkanja. Postoje i kurđelice od plave ili modre osnove kroz koje su isprepletene raznobojne pruge (Benc-Bošković, 1986).
- Pregača je duga 85 cm te široka 63 cm. Na dnu pregače našiven je ukras širine 20 cm. s vodoravnim, tanjim i širim prugama od vune (zelena, crvena i crna). Boja ovog ukrasa za pregaču obično se razlikuje. Pregača je uglačana u tri nabora od kojih je svaki širok 16 cm.

(Benc-Bošković, 1986). Kasnije se pregača preklopi preko navedenih nabora i na taj se način stavlja uz tijelo odnosno podvlači se pod tkanicu/pas.⁶

- Jačerma ili čermica je prsluk bez rukava napravljen od čohe (materijal od vune koji se boja) crne boje. Čermice jednostavnijeg tipa bile su ukrašene crnim gajtanima (ukrasi) po rubovima i šavovima. Na prsima i leđima svečanijih čermica nalazili su se ukrasi terzijskog veza s geometrijskim motivom. Na rubovima i šavovima takve čermice ušiveni su pozlaćeni gajtani. Uz rub desne prednje strane našivene su pozlaćene filigranske puce te ima podstavu od pamučnog platna (Benc-Bošković, 1986). Također se na unutarnjoj strani čermice nalazi mali džep koji se koristio za spremanje ubručića odnosno maramice od tkanine.⁶
- Bječve su čarape koje su pletene od pamuka te su napravljene tako da sežu do koljena. Sa stražnje i prednje strane cijelom je dužinom od pete prema gore ispletena jedna pletenica (Benc-Bošković, 1986).
- Crvene su papuče ili pepice su postolarski rad od kajzer kože koja je obrubljena vrlo tankim kožnatim rubom crne boje (Benc-Bošković, 1986).
- Opanci su najčešće izrađeni od kože životinja (goveđe ili kozje zbog toga što su tvrđe od ostalih. Najprije se izradi drveni „tak“ na koji se stavlja oprana koža te se na nju probiju rupice. Kroz te rupice provlači se tanko izrezana koža koja u ovom slučaju može biti i janjeća te se jednostavno isprepliće s jedne strane taka na drugu.⁶
- Bareta/zlatača crvena je kapica napravljena od čohe (vunene tkanine) crvene boje. Visoka je 6,5 cm., a široka 16 cm. Rubom kapice izvezen je terzijski vez (Benc-Bošković, 1986).
- Naštipani je ubručić marama u obliku kvadrata izrađena od tanke bijele tkanine. Prelama se u trokut. Ubručić je namakan u otopini nakon čega se suši i glača u male nabore koji su široki

otprilike 2 cm. Isti ubručići ponekad su bili ukrašeni križem i rozetom na spajanju dviju kateta preklopljenog ubručića (Benc-Bošković, 1986).

Frizura kod Konavoka bila je vrlo jednostavna. Najprije bi se češljem napravio razdjeljak na sredini glave te bi se isplele dvije pletenice. Pletenice su se na krajevima spajale trakom. Na zatiljku bi se dva puta zavrnule i ovile oko glave kako bi činile vijenac. Bilo je bitno da se na čelu vidi razdjeljak. Nadalje se bareta/zlatača stavlja na tjeme kako bi lijepo ležala na vijencu od pletenica te se učvršćivala iglom. Ovisno o dobi žene te njenom društvenom statusu na glavu se stavljao u prošlosti naštipani ubručić a u novije vrijeme crvena bareta, zlatača ili pošica.⁶ Zimi bi preko košulje djevojčice obukle bjelaču. Bjelača je bila sličnog izgleda kao modrina kod udanih žena, ali se razlikovala po tome što na nju nije bio prišiven svileni vez, već su okovratnik i orukavlje bili obrubljeni crvenom čohom.⁶

Kada su djevojčice postale mlade djevojke, dolazilo je do promjene kapice. Crvena bi se kapica zamijenila zlatačom što je značilo da je djevojka spremna za udaju. U malo daljoj prošlosti znalo bi se dogoditi da djevojka dobije zlataču od zaručnika što je značilo da je zaručena. U drugoj polovici 20. stoljeća zlatača postaje oznaka neudanih starih žena (usiđelica).

Slika 17. Djevojčica i udovica u ljetnoj konavoskoj nošnji (privatna zbirka)

Zimska nošnja za udane žene

Zimska nošnja za žene ne razlikuje se puno od nošnje za djevoje te se sastoji od sljedećih dijelova:

- privlačak - potkošulja
- skutici - podsuknja
- košulja s vezenom poprsnicom i orukavljem
- tkanica
- kurđelica - svilena vrpca
- pregača
- jačerma ili čermica - prsluk
- bječve - pamučne čarape
- crvene papuče
- opanci oputaši
- naštipani ubručić
- modrina
- pošica - marama za glavu
- ubručić - velika marama za glavu

Budući da su svi dijelovi osim modrine, pošice i ubručića (velike marame za glavu) opisani prije, opisan će se samo ovi dijelove nošnje.

- Modrina je izrađena od domaće crne ili tamnoplave tkanine (sukna). Sprijeda je otvorena pa se ne oblači preko glave već se nosi kao ogrtač. Kao i košulja sastoji se od skuta i opleća koji su spojeni u struku (Benc-Bošković, 1986).

- Pošica je marama koja se stavlja na glavu. Napravljena je od bijele tkanine u obliku kvadrata od 45 cm. Slaže se u trokut i uškrobljena je kako bi bila čvrsta (pogotovo na dijelu poviše čela) (Benc-Bošković, 1986).
- Ubručić je bijela marama koja se stavlja preko pošice (Benc-Bošković, 1986).

Način češljanja isti je kao i u djevojaka jedino što udane žene umjesto barete na glavu stavljaju pošicu, kombinaciju pošice i ubručića te kombinaciju pošice i naštipanog ubručića.⁶

U prošlosti su žene, koje su nosile zlataču kao znak zaruka kada bi se udale, samo stavile ubručić preko zlatače te je to značilo da su udane. U drugoj polovici 20. stoljeća zlatača se potpuno zamjenjuje pošicom te se ubručić stavlja po potrebi, najčešće za neke svečane prigode. Ova praksa dovela je do toga da su žene prelazile s crvene kapice direktno na pošicu, a nikada nisu stavile zlataču jer je tada za njih zlatača bila znak starih neudanih žena.⁶

Slika 18. Djevojka u zimskoj konavoskoj nošnji (privatna zbirka)

6.2 O svili u Konavlima

Od kada je Republika trgovala tekstilom, svila je ušla u razne dijelove dubrovačkog društva. U Dubrovniku se svila čuvala kao konfekcijska tkanina, a ljudi koji su tamo živjeli doživljavali su je kao talijansku tkaninu za različite slojeve društva (Režić-Tolj, 2007). Kako bi se približili dubrovačkoj eliti, ljudi iz dubrovačke okolice, poput Konavala, počeli su sami izrađivati odjeću sa svilenim detaljima. Od 14. stoljeća Konavale i okolica Dubrovnika uzgajaju svilu, a Dubrovnik prerađuje i prodaje svilu (Režić-Tolj, 2007).

Konavle se nalaze na vrlo dobrom geološko-geografskom položaju, što ih čini dobrim mjestom za uzgoj raznih kultura. Budući da je dudov svilac vrlo osjetljiv na vlagu, vjetar i hladnoću, za izradu svilenih niti potrebno ga je uzgajati na određeni način. Gore navedeni problemi mogu uzrokovati da *bubica* (kako su nazivali dudov svilac u Konavlima) presporo raste, da se prerano izlegne, da se razboli ili čak ima problema s kretanjem. Najbolji uvjeti za uzgoj svilca su u suhim, toplim, ali prozračnim prostorijama s dovoljno mladog lišća duda (murve) za jelo (Režić-Tolj, 2007).

Svilarstvo je u Konavlima i okolnom jadranskom kraju bilo prvenstveno žensko zanimanje, a svilu su uglavnom izvlačile mlade djevojke koje su je nosile na odjeći koju su same napravile (Režić-Tolj, 2007). Svileni elementi na konavoskim nošnjama brzo su postali prepoznatljivi diljem Republike, ali i cijelog Jadrana, a ovaj način kićenja odjeće svilom prema pažljivo tkanom uzorku poznat je kao "konavski vez" te se vezilje moraju pridržavati posebnih pravila prilikom izrade. Vez se najčešće koristio za izradu ukrasa oko vrata nošnje (nazvan "skadarica") i oko ruke (zvana "ošvica") (Režić-Tolj, 2007).

Na našim prostorima svila se pripisuje Marku Polu iako se pretpostavlja da je i prije bila tu. Misli se da je u ove krajeve došla kada je Dubrovačka Republika stekla Konavle te da su tada pokušali pokrenuti proizvodnju i prodaju. U 18. stoljeću svila je bila samo domaće proizvodnje, od nje su se pravile kurđelice i meki vezovi te je sve bilo bojano kod kuće.¹⁹

---

¹⁹ Izvor: Antonija Rusković Radonić (12.11.1973.)

Slika 19. Dudov svilac²⁰

Na Veliku subotu blagoslove se jajašca dudova svilca za vrijeme blagoslova hrane, a list dudu naraste do veličine mišjeg uha. Bijele navlake raširile bi se u krajnjoj prostoriji kuće, koja je čista i po mogućnosti svježe okrečena, a tek izležene bubice piju sok iz razbacanog mladog lišća dudu koje se prije izrezalo na sitne komadiće. Bubice se povećavaju tijekom dana dok ne dođu do prvog ciklusa spavanja odnosno kada podignu glavu, legnu i prestanu jesti. I tako četiri puta dok se ne "udvostruče" u veličini, mijenjajući kožu svaki put. Lišće se mora skupljati svježe, bilo u noć prije nego ih smoči jutarnja rosa, ili ujutro nakon što rosa ispari, a sunce još nije ugrijalo. Nekoliko traversa lišća bilo bi potrebno dnevno za pet jesa (visećih kreveta) bubica. I tako su se bubice hranile sljedećih pet tjedana. Nadalje se ubere žuka (tanke grane žuke), koja se plela kroz jese. Bubica se tada omota u svilu i nakon dva tjedna, postaje leptir koji izreže čahuru i izlazi iz nje. Ovaj leptir je bijel i odmah traži partnericu koja će položiti jaja za sljedeći ciklus. Ostale čahure (punčele), od otprilike stotinjak, potapaju se u vruću vodu i rukama uvijaju šipkovom grančicom, postajući svilene niti iz koje se dobiva svila. Mota se na klupko, prede i preprede na vreteno, mota na kolovrat, mjeri i masti odnosno boja u razne boje potrebne za

---

²⁰ Izvor: Privatna zbirka Antonije Rusković Radonić

izradu veza i kurđelica. Ostatak svile ostaje na klupku i sprema se za korištenje kada je to potrebno.¹⁹

Slika 20. Vađenje svile iz punčela (čahura) dudova svilca²¹

Ministarstvo kulture i medija donijelo je rješenje od 20. siječnja 2022. godine kojom se *Tradicijsko umijeće svilogojstva i svilarstvo istočne obale i zaleđa Jadrana* stavlja pod preventivnu zaštitu do utvrđivanja svojstava kulturnog dobra. Vjeruje se da će se, uz zaštitu ovog dobra, uspjeti očuvati i popularizirati svilarstvo u Konavlima te poticati istraživanja kako bi se svilarski narativ konačno razotkrio.²¹

6.3 Konavoski vez

Konavoski vez važan je dio onoga što Konavle čini onim što jesu. Veza između Konavala i njihove povijesti puno je više od puke lokalne priče. Konavoski vez više se ne radi samo u Konavlima. To je postala umjetnička forma koja se radi na širem području. Konavoski vez kao

---

²¹ Izvor: MIGK (2022., 25. siječnja). *Svila u Konavlima-povodom preventivne zaštite* Pribavljeno: 19.7. 2022., sa <https://blog.migk.hr/2022/01/25/svila-u-konavlima-povodom-preventivne-zastite/>

umijeće izrade je od 2015. godine pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske zaštićen. U prošlosti je vezeni predmet značio puno više od tehničke vještine. Kao obavezni dio ženske odjeće bio je znak i obilježje. Iz onoga što smo saznali o tradicijskom načinu života u Konavlima u proteklih dvjestotinjak godina, znamo da je svaka djevojka u mladosti morala izraditi svoje vezove za prsa i orukavlje (Rusković Radonić, 2022).

Kada su se ljudi u gradovima krajem 19. stoljeća počeli zanimati za tradicionalne rukotvorine, konavoski je vez počeo bit popularniji u Europi. Vezeni dijelovi konavoske nošnje napuštaju Konavle i završavaju u muzejima i zbirkama diljem svijeta. Istodobno se tehnika konavoskog veza brzo širi kroz škole i zadruge. Početkom 20. stoljeća konavoski je vez važna tehnika narodnog veza u gotovo cijeloj Hrvatskoj i zemljama u okruženju. Ljudi stvaraju zbirke početaka uzoraka, koji su vezeni i nacrtani uzorci koji se mogu koristiti za redizajn i izradu korisne odjeće i kućnih potrepština (Rusković Radonić, 2022).

Sve do sredine 20. stoljeća Konavočke su do udaje vezle vezove za svoje nošnje. Nakon što su se udale vezle su korisne predmete za sebe, crkvu ili za prodaju. Nakon Drugog svjetskog rata pa sve do Domovinskog rata u Konavlima se sve rjeđe nosila nošnja. Međutim, većina starijih žena obukle su svoje nošnje za vrlo važne svečane prilike, a mnoge su ih nosile i svaki dan (Rusković Radonić, 2022).

„Konavoskim vezom danas nazivamo sve što se veze ili aplicira korištenjem uzoraka utkanica koje su se razvile u poprsnicama i orukavljima u Konavlima. Premda pod konavoskim vezom podrazumijevamo materijalne predmete vezene utkanicom konavoskoga veza, nematerijalna baština vezana za konavoski vez raznolika je i bogata. Od najstarijih sačuvanih pabiraka naših predaka, gdje je ostala snažna poveznica sa znanjima i vjerovanjima svjetova koji su živjeli u skladu s vlastitim okolišem, do novijeg doba gdje je pojam konavoskoga veza sidro identiteta, a razumijevanje građe isključivo estetsko i tehničko. U ovaj korpus baštinskog spadaju i svi običaji, pravila, znanja i proizvodnje koje su vezane za konavoski vez, a s vremenom se u korpus baštinskog oko konavoskog veza upisala i lokalna, još uvijek živa konavoska priča proizvodnje svile i uzgoja svilaca“ (Rusković Radonić, 2019: 10).

U tradicionalnim Konavlima djevojke su vezle do udaje. Vez mora biti izrađen ručno za ruho, odnosno prćiju ili dotu. Tijekom 20. stoljeća materijali za izradu nošnje nabavljali su se od lokalnih trgovaca, ali izvezeni element ostao je osobni predmet. S izradom veza za nošnju prestaje se potkraj 20. stoljeća, a kćeri i unuke nasljeđuju vezene poprsnice i orukavlja (Rusković Radonić, 2022).

S vezenjem se počinjalo u djetinjstvu, svilenim ostacima, vunom ili travnatim nitima. Nakon savladavanja osnovne metode, krenulo se s nosivim vezom. Djevojke su vezle na pašnjaku ili uz ognjište, učile su od starijih djevojaka i žena, a majci, tetki ili bilo kojoj drugoj ženi koja je pratila izradu, izvezeno su donosile na pregled (Rusković Radonić, 2022).

„Ja i sestra smo svaki dan išle na pašu i morale smo vesti, a onda kad bi došle doma mama bi nam pregledala što smo izvezle taj dan...“⁶

Mlade bi djevojke do udaje izvezle sve svoje vezove s orukavljem za sve životne prilike. U ruhu bi se našli svakidašnji vezovi, i za starost i za mladost, oni za boljega koje su se nosili na misu, posjet i odlazak u grad te oni vrlo svečani za krsna imena, vjenčanja i neke druge svečanosti. Najsvečaniji i najljepši vez nosio se na vlastito vjenčanje, a u njemu bi se Konavoke i ukapale (Rusković Radonić, 2022).

„Vaja spravit robu za ukopa se, onu istu od vjenčanja i vez i modrinu u kojoj sam se udala. Mene čeka moj Antun gore, vaja da idem u robi od vjenčanja, da me pozna...“ (Ane Vidak, prema Rusković Radonić, 2022).

U prošlosti se konavoski vez izrađivao u tehnicu mrkog veza i tehnicu utkanice. Tehnika utkanice još je živa i to je tehnika kojom se i danas veze. Mrki vez ili stari vez nažalost je napušten. On je bio dimenzijama veći od onog veza koji se danas nosi.

Slika 21. Mrki vez²²

Poprsnice konavoskog veza dijelimo na otvorene i zatvorene vezove. Otvoreni vez onaj je koji uključuju bijelu pozadinu uz boje korištene u uzorku. Najčešće se vidi u širini dviju niti postava

---

²² Izvor: MIGK (2021.,22.prosinca). *Konavoski mrki vez* Pribavljeno: 22.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/12/22/konavoski-mrki-vez/>

(podloga na kojoj se veze). Pojava bijele boje u vezu nastaje zbog neispunjavanja cijele površine. Takav vez nosile su djevojke, mlade žene i nosio se u posebnim prilikama. Zatvorene vezove nosile su starije žene i žene u koroti. Kod zatvorenih vezova vidljive su samo boje korištene tijekom vezenja. Postav je skriven. Otvoreni vez definiran je kao svaki vez s barem malo bijelog postava koji je vidljiv. Konavoke govore o mnogo većoj varijaciji u stupnju zatvorenosti veza (Rusković Radonić, 2016).

Zatvoreni vez radi se u žicu, u mrtvo ili u svilu što znači da se uopće neće vidjeti bijela podloga. Između ta dva veza pojavljuju se, kako ih vezilje nazivaju, poluotvorenice i poluzatvorenice koje su zapravo djelomično zatvoreni vezovi. Poluzatvorenice nose mlađe udane dame. To su vezovi u kojima podloga nije u cijelosti prekrivena. Pokrivenost vezenog postava upućuje na ženinu dob. Mnogi počeci veza mogu se izrađivati i kao otvoreni i kao zatvoreni vez, pri čemu se prostor bijelog postava obrađuje u mnogo uboda preko igle (tehnika kadifače) ili se element u otvorenom vezu koji je bijele boje ispunjava. Rijetko se to radi kod zubačkog veza, skadarice i drugih (Rusković Radonić, 2016).

Kuke kao i kadifače također vezemo u žicu, ne ostavljajući bijeli prostor. Ova nam podjela govori o dobi žene koja nosi vez i o većoj ili manjoj koroti, odnosno žalovanju kod mladih žena. Unutar ove podjele svi vezovi mogu se kategorizirati, a potom podijeliti na svečane, radne, misne i druge (Rusković Radonić, 2016).

Slika 22. Otvorenica na košulji, skadarica druga polovica 20.stoljeća (privatna zbirka)

Slika 23. Vez kadifača, svečanija, druga polovica 20. stoljeća (privatna zbirka)

6.4 Muška narodna nošnja

Muška nošnja

Muška nošnja sastoji se od sljedećih dijelova:

- Košulja
- Gaće - široke suknene hlače
- Pas vuneni
- Pas svileni
- Presomitača - prsluk bez rukava
- Koret - prsluk s rukavima
- Fermen/ Kružat - prsluk bez rukava
- Bječve - vunene čarape
- Crvene dokoljenice - dokoljenice od čohe
- Crvene papuče, cipele
- Opanci oputaši
- Bareta - crvenkapa

Budući da se bječve, opanci(oputaši) i bareta izrađuju na isti način kao i istoimeni predmeti ženske nošnje, nije potrebno ponovno opisivati njihovu izradu te će se opisati izrada ostalih odjevnih predmeta. Jedina razlika je to što muška verzija ima veće dimenzije te bareta nema zlatni terzijski vez oko ruba već je samo crvena.

- Košulja je bijela izrađena od tanje tkanine. Izrađuje se od jednog komada tkanine koji se izreže u izgled ponča te ima pregib na ramenima. Na sredini tkanine izrađen je kružni i vertikalni otvor koji ide do dna prednjeg dijela košulje. Pod pazuhom dugih rukava umetnuta

je četvrtasta krpica. Na vratni otvor našiven je uspravni ovratnik koji se zatvara zlatnim pucama te se do dna košulja zatvara gumbima (Benc-Bošković, 1986).

- Gaće (hlače) se izrađuju od domaćeg tamnomodrog ili crnog sukna. Kroje se tako da se najprije izrežu dva komada, jedan kraći i jedan duži. Kraći komad čini sredinu hlača i presavijen je po sredini dok se duži dio našije na krajeve kraćeg dijela te tako prekriva bokove. Duži dio čini nogavice i duži je za 10 cm. Krajevi nogavica obrubljeni su s dva reda crvenih gajtana te su na bokovima hlača ušiveni džepovi. Gajtani se još koriste za ukrašavanje krajeva džepova i rasporaka koji se nalaze po sredini struka (sprijeda i straga). Hlače su u struku vezane uzicom, kada se uzica stisne hlače se slažu u nabore, tako da sva tkanina koja se nalazi sa stražnje strane izgleda kao kesa (Benc-Bošković, 1986).
- Vuneni pas izrađen je od domaće crne vune. Širok je 0,40 cm a dug 3,5 m, tako da se može omotati nekoliko puta oko struka. Na krajevima pasa nalaze se resice dužine 30 cm te zavezane u čvoriće (Benc-Bošković, 1986).
- Svileni pas izrađen je od fine levantinske svile. Podloga tkanja je u bijeloj, žutoj, crvenoj i zelenoj boji te se tka u mreži kvadrata. Širok je 0,30 cm, a dug 2,90 m te se sastoji od tri jednaka dijela koji su spojeni ukrasnim šavom od žute svile. Na krajevima pasa nalaze se resice od osnovnih niti tkanja koje su duže od tkanog dijela (Benc-Bošković, 1986).
- Presomitača je prsluk bez rukava koji je imao preklopljene prednjice te se kao koret i fremen izrađivala od raznih tkanina ovisno o tome za koje se događaje ili svečanosti nosila. Presomitača koja se nosila nedjeljom izrađena je od crne ili tamnomodre čohe. Ako se nosila kao svadbeno ruho ili za neku svečanost izrađivala se od crvene, crne i tamnomodre čohe ili crvenog baršuna koji je imao na sebi pozlaćeni terzijski vez. Također, ukoliko se radilo o svadbenom ili svečanom ruhu izrađivala se od vinskocrvene svile sa bijelim prugama te je bila ukrašena crnim gajtanima ili pozlaćenim terzijskim vezom (Benc-Bošković, 1986).
- Izrada koreta i fremena kao i kod presomitače ovisila je o događaju za koji su izrađeni. Koret je prsluk s rukavima te sa jednakim odvojenim prednjicama dok je fremen prsluk bez rukava

sa odvojenim identičnim prednjicama i leđima (Benc-Bošković, 1986). Za razliku od koreta i presumitače koji nemaju vidljiva leđa kada se muškarac obuče u nošnju, fremen ima vidljiva leđa te je svečanije ukrašen.⁶

- Crvene dokoljenice izrađene su od kajzer kože. Na rubovima se nalazi tanki, crni kožni rub a iza pete se nalazi crna petljica.

Slika 24. Konavljanin u svečanoj konavoskoj nošnji (privatna zbirka)

6. ČUVANJE I ODRŽAVANJE KULTURNOG NASLJEDA KONAVALA NEKAD I DANAS

7.1 KUD Čilipi

Iz Kulturno-prosvjetnog društva „Vladimir Nazor“ koji je nastao prije više od 60 godina nastalo je Kulturno-umjetničko društvo u Člipima, zahvaljujući kojem se i nakon više od 50 godina može svjedočiti o djeliću bogate konavoske baštine.²³

Turizam se na dubrovačkom području počeo ubrzano razvijati šezdesetih godina prošlog stoljeća. Otvaranje zračne luke u Člipima 1962., uvođenje struje u ruralne krajeve 1964., te dovršetak i otvaranje Jadranske magistrale kroz Konavle 1966., kao i izgradnja dvadesetak većih hotela na dubrovačkom području, označili su prijelomni trenutak u povijesti Konavala. Ekspanzijom turizma i sve većim dolaskom stranih turista nastaju turistička i putnička poduzeća od kojih je svakako najistaknutija putnička agencija Atlas, neupitno vodeća tih godina. Turistička agencija Atlas još je 1964. godine predstavila ideju o folklornim priredbama nedjeljom na trgu ispred crkve sv. Nikole u Člipima, s ciljem obogaćivanja turističke ponude.²³

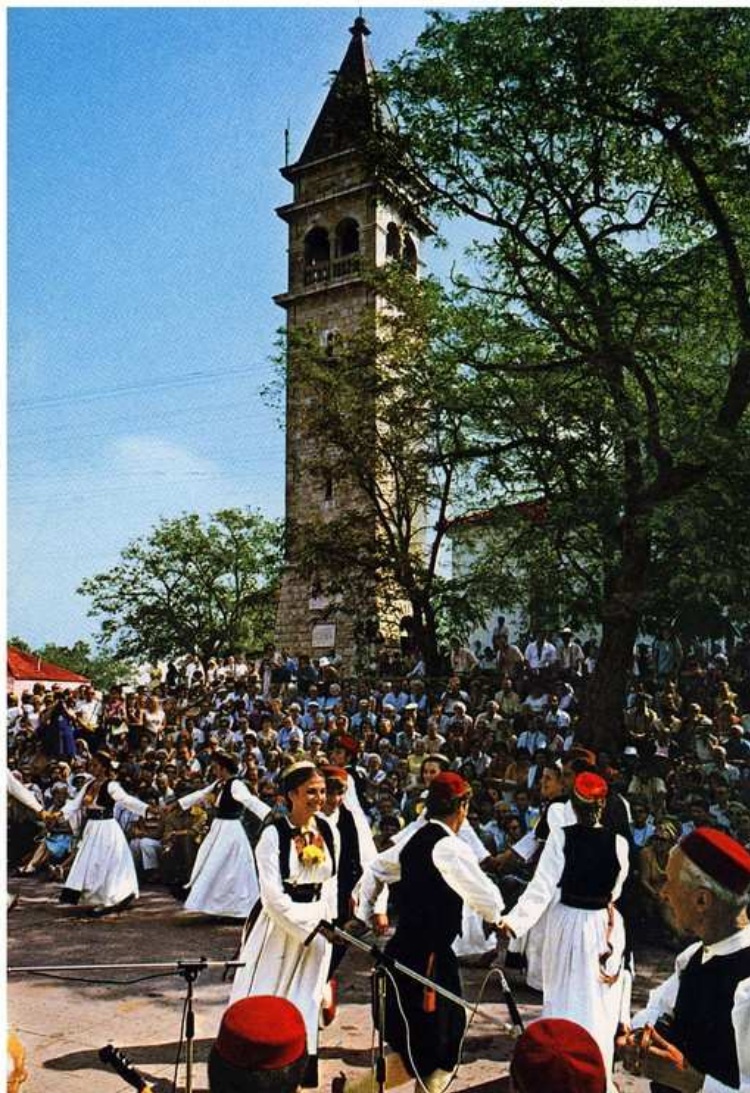
Bilo je to vrijeme kada je ples na gumnima davno bio zamijenjen plesom u domovima i školama, kada su se osnivale ozbiljnije folklorne organizacije, a lokalne, regionalne, državne i svjetske smotre folklora bile su čest način izlaganja hrvatske glazbene tradicije. Od početka 20. stoljeća do njegova umirovljenja 1929. godine u Člipima započinje sustavno njegovanje tradicijske ostavštine pod okriljem prosvjetnog djelovanja legendarnog učitelja Nika Skurića. Učitelj Niko ostavio je neizbrisiv utjecaj na razvoj tradicijskog plesa podučavanjem svojih učenika tradicijskim pjesmama i plesovima, a kasnije je podučavao i mještane, te je nebrojenim suradnjama podupirao izgradnju školskih folklornih sekcija. Skurićev tamburaški sastav u Člipima postavio je temelje za kasnije osnivanje Kulturno-prosvjetnog društva Vladimir Nazor, koje će 1967. godine, u suradnji s Turističkim društvom, donijeti značajan konceptualni pomak u predstavljanju i obnovi konavoskog glazbenog folklora.²³

---

²³ Izvor: MIGK (2020., 14. srpnja). *66 godina kulturne aktivnosti u Člipima* Pribavljeno 23.7.2022, sa <https://blog.migk.hr/2020/07/14/66-godina-kulturne-aktivnosti-u-cilipima/>

Čilipljani su vrlo brzo razvili plesno-glazbeni repertoar koji se sastoji od šest plesova uz pratnju tamburaškog sastava i tradicijskih glazbala mješnice, a kasnije i lijerice. Uz *potkolo*, *poskočicu*, *čičak* i *seljančicu*, koji čine stariji sloj folklornog konavoskog plesa, te *nimigušu* i *valcer*, kao novije folklorne pojave, imali su repertoarnu raznolikost i dinamiku potrebnu da zadovolje samu svrhu manifestacije: pružiti posjetiteljima zabavni sadržaj. Uz plesnu točku, u turističkoj ponudi bila je i prigodna etno tržnica na kojoj su Konavljani mogli prodavati svoju robu, a posebno konavoski vez. Konavoska narodna nošnja na plesačima, prodavačima, a posebno na starijim Konavokama i Konavljanima koji su se, prema običaju, još uvijek nedjeljom i blagdanom oblačili u svečanu konavosku nošnju izazivala je veliku pozornost stranih posjetitelja.²³

Slika 25. Nastup folklorša iz KUD-a „Čilipi“ na trgu ispred crkve²³

Prvi koncert održan je 1967. godine na makadamu bez tribina ispred crkve sv. Nikole u Člipima, a ovo je malo putovanje izvan samog Dubrovnika vrlo brzo postalo nezaobilazna opcija svake dubrovačke turističke agencije.²³

U godinama koje su uslijedile ulagalo se u unapređenje turističke ponude: uređene su tribine za turiste, otvorena je Zavičajna kuća Konavala u kojoj su predstavljena narodna nošnja, rukotvorine i umjetnine te tradicijski životni prostor. U sklopu djelatnosti obnovljena je i kuća Franić u kojoj se nalaze suvenirnica, vinski podrum i mlin. Ugostiteljsku ponudu upotpunile su kavane i gostionice u susjednim objektima, a repertoar predstava obogaćen je dopadljivim elementima poput prikaza tradicionalne svadbe uz zdravicu kako bi se oduševilo turiste. Iako se prijeratni program KUD-a Čilipi u velikoj mjeri temeljio na starijoj plesnoj povijesti Konavala, usmjerenost k turističkim festivalima poticao je postupno odmicanje od izvornog folklor.²³

Poslijeratna obnova nošnji i glazbenih instrumenata bila je dugotrajna i mukotrpana, te su smjenom generacija novi plesači uglavnom bili srednjoškolci i osnovnoškolci, zbog čega je priprema ansambla zahtijevala vrijeme i dosljednu edukaciju i vježbanje. Unatoč tome, u proljeće 1993. ponovno se počinju izvoditi tradicijske priredbe s nešto drugačijim repertoarom: umjesto plesa *seljančica*, počinje se plesati žustri i živahni *lindo* uz pratnju lijerice. Kontinuitet folklorne manifestacije Čilipa prvi put je nakon rata prekinut 2020. godine zbog prepreke koje je nametnula epidemija te se 2021. godine nastavilo s održavanjem manifestacije.²³

Slika 26. Djeca plešu tradicionalni ples *Čičak*²⁴

²⁴ Izvor: Facebook grupa *Zavazda Konavle* Pribavljeno (26.7.2022.)

Slika 27. Milenijska fotografija na *Korosante* (16.lipnja 2022.) povodom 60 obljetnice nastanka KUD-a „Čilipi“²⁵

7.2 KUD „Stjepan Radić“ Pridvorje

Iako je KUD "Stjepan Radić" osnovan 1996. godine, folklorno djelovanje u Pridvorju postoji i prije te godine. Pridvorje, mjesto na krajnjem jugu Hrvatske, nekoć je bio administrativno središte Konavala pod Dubrovačkom Republikom. Upravo je u Pridvorju boravio knez postavljen od strane Dubrovnika kako bi nadgledao razvoj tog kraja. Osnivanje KUD-a označilo je obnovu dugogodišnje pridvorske narodne umjetničke kulture.²⁶

Praksa stvaranja i sudjelovanja u folkloru razvijala se tijekom vremena i prenosila se s koljena na koljeno sve do danas. Dva najranija zapažena nastupa bila su ona na Međunarodnoj smotri folkloru u Zagrebu 1977. i ona u Beču početkom 20. stoljeća.²⁶

²⁵ Izvor: Facebook grupa *Zavazda Konavle* Pribavljeno (23.7.2022.)

²⁶ Izvor: *KUD „Stjepan Radić“ : Čuvari i promicatelji konavoske i hrvatske folklorne baštine*. Pribavljeno: 23.7.2022., sa <http://kud-stjepanradic.weebly.com/op263enito-o-kud-u.html>

Mlađe generacije još uvijek njeguju tradiciju i kulturu svojih predaka. Sudjelovali su na brojnim značajnim manifestacijama među kojima su Vinkovačke jeseni, Đakovački vezovi, Brodsko kolo, Sajam folkloru u Mađarskoj, a nastupili su i na Trgu sv. Petra u Rimu.

Svoj rad, marljivost i talent imali su priliku pokazati i u brojnim televizijskim emisijama. Raznolikost pokreta plesača i lijeričara vraća nas u prošlost, povezujući nas s prijašnjim načinom života u Konavlima. Svatko ima odgovornost za očuvanje običaja, znanja i tradicije svoje domovine. KUD „Stjepan Radić“ već dugi niz godina to čini na osebujan način, iz godine u godinu angažirajući i poučavajući raznu publiku.²⁶

Slika 28. Nastup KUD-a „Stjepan Radić“ Pridvorje ispred samostana u Pridvorju²⁷

²⁷ Izvor: *Fotografije iz arhiva KUD-a*. Pribavljeno 23.7.2022., sa <http://kud-stjepanradic.weebly.com/foto-galerija.html>

Slika 29. Proba KUD-a „Stjepan Radić“ Pridvorje uoči otvaranja Pelješkog mosta ²⁸

7.3 Zavičajni muzej Konavala

Zavičajni muzej Konavla osnovan je 1974. godine na inicijativu Turističkog društva Čilipi kako bi uveo novu uslugu u ponudu nedjeljnih tradicionalnih događanja. Kuća u kojoj je smješten muzej sagrađena je 1909. godine za potrebe seoske štedionice i doma kulture. Nalazi se u srcu Čilipa. Sve do Domovinskog rata 1991. godine muzej je izgledao kao obična konavoska kuća te je u njemu bila izložena muška i ženska odjeća te vez. Građu za muzej dobrovoljno su

---

²⁸ Izvor: Facebook stranica: Kud Stjepan Radić Pridvorje Pribavljeno: 26.7.2022

prikupljali mještani i mogla se otkupljivati uz stručno zalaganje i vodstvo Katice Benc Bošković.²⁹

Slika 30. Zavičajni muzej Konavala prije Domovinskog rata²⁹

Zgrada je u potpunosti stradala u požaru tijekom Domovinskog rata, a dio muzejskog fundusa zauvijek je izgubljen. Evakuacija eksponata i njihovo pohranjivanje u cisternu muzeja omogućilo je preživljavanje predmeta koji su trenutno izloženi u stalnoj postavi. Zavičajni muzej Konavala djeluje kao odjel Muzeja i galerija Konavala od 1998. godine.²⁹

---

²⁹ Izvor: *Kratka Povijest: Zavičajni muzej Konavala*. Pribavljeno: 26.7.2022., sa <https://www.migk.hr/o-zmk/kratka-povijest>

Slika 31. Zavičajni muzej Konavala uništen u Domovinskom ratu ²⁹

Slika 32. Zavičajni muzej Konavala obnovljen poslije Domovinskog rata (privatna zbirka)

Ženska i muška konavoska narodna nošnja iz raznih razdoblja, zajedno s drugim tekstilnim rukotvorinama, nakitom, oružjem, glazbalima, slikama, fotografijama i raznim drugim praktičnim predmetima, izložena je u stalnom postavu muzeja.²⁹

U Zavičajnom muzeju Konavale čuva se povijest *Udruge cavtatskih vezilja* koja je djelovala u Cavtatu do Drugog svjetskog rata, a vodila ju je Jelka Miš. U njoj se nalazi i antropološka zbirka. Životna kolekcija primjeraka vezenja Jelke Miš iz našeg naroda i onih susjednih ono je što ovoj zbirci daje izuzetnu vrijednost.²⁹

Zavičajni muzej Konavala unapređuje poznavanje regionalne kulturne baštine prezentirajući i interpretirajući sve vrste etnografske ostavštine izložbama, publikacijama, predavanjima, edukativnim aktivnostima i multimedijalnim sadržajima. Nastoji se oživjeti sjećanje na baštinu i prenijeti ga budućim generacijama integracijom lokalne zajednice u muzejska događanja.²⁹

Ono na čemu zavičajni muzej upravo radi jesu videozapisi u kojima se mogu vidjeti početci različitih vezova. Navedeni videozapisi bit će objavljeni na njihovom YouTube kanalu u skoroj budućnosti.¹⁹

7.4 Konavoski folklor u školama

Djeca u Konavlima uvijek su bila uključena u očuvanje narodnih običaja. Na tome se najviše može zahvaliti njihovim roditeljima koji shvaćaju važnost prenošenja kulture Konavala na mlađe naraštaje. Djecu roditelji odijevaju u nošnju za razne svečanosti kao što su sv. Vlaho i Korosante. Djeca naravno i uživaju sudjelovati u takvim kulturnim aktivnostima.

Kada govorimo o školi, učitelji također imaju jako važan zadatak kojim bi proširili znanje svojih učenika o folkloru u Konavlima. U nastavi se u sklopu predmeta Priroda i društvo u drugom razredu te kroz nastavne jedinice *Upoznajmo svoje mjesto* i *Moj zavičaj* uči o važnim aspektima zavičaja Konavala i mjesta u kojem djeca žive. Jedan takav primjer je u područnoj školi u Čilipima u kojoj je učiteljica nekoliko tjedana prije obrađivanja teme *Upoznajmo svoje mjesto* učenicima najavila terensku nastavu i zadala važan zadatak. Naime, svaki je učenik morao

naučiti nešto o svom mjestu. Tako je jedan učenik pronašao podatke o Zavičajnom muzeju Konavala, drugi o KUD-u Čilipi, treći o seoskoj crkvi itd. Kada je došao dan terenske nastave učenici su bili mali vodiči. Prolazili su kroz mjesto i svaki je učenik prenosio stečena znanja o tom spomeniku, ustanovi ili crkvi ostalim učenicima. Ovaj način podučavanja pokazao se vrlo efikasnim jer su djeca od učiteljice dobila upute te im je zadatak bio samostalno istražiti i naći podatke koje su kod kuće naučili te na satu podijelili ostalima u svom razredu.³⁰

Svaka škola u Konavlima u nastavi spominje Konavle kada im to nastavni plan i program dopušta. Što se tiče aktivnosti u OŠ Gruda proveo se projekt za učenike razredne nastave pod nazivom *Konavoski motivi*. Učenici su istraživali o dijelovima konavoske nošnje, izradi nekih dijelova, o konavoskom vezu, izgradnji međa (suhozida) i ribarskih mreža. Djeca koja su u KUD-u najčešće nastupaju na školskim priredbama te se često u nošnji mogu vidjeti učenici koji vode program tih priredbi. Također se u sklopu teme *Moj zavičaj* govori o položaju zavičaja te o prirodnim obilježjima nakon čega učitelji uvijek obrađuju tradiciju i običaje.³¹

Osnovnoj školi Cavtat je u 2018. godini Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturnih dobara kroz Program zaštite nematerijalnih kulturnih dobara odobrilo 5.000,00 kuna za provođenje radionica vezenja kao izvannastavne aktivnosti. Radionice su se održavale u OŠ Cavtat i u Zavičajnom muzeju Konavala uz vodstvo vezilja Anite Radović i Luce Kojan. Prva radionica bila je 20. listopada 2015. godine. Na radionicu se prijavilo više od sto učenika i učenica. Vezenje se provodilo uz Priručnik za izradu konavoskog veza pod nazivom „Od krpice do poprsnice“ autorica Kate Miljanović i Antonije Rusković Radonić. Radionice su prekinute 2020. godine zbog preventivnih mjera koje su se provodile zbog pandemije te se u skoroj budućnosti planiraju ponovno pokrenuti.³²

---

³⁰ Izvor: Ana Deranja (3.11.1997.)

³¹ Izvor: Maja Bušković (1.2.1973.)

³² Izvor: *Konavoski vez u Osnovnoj školi Cavtat*. Pribavljeno: 24.7.2022., sa http://os-cavtat.skole.hr/konavoski_vez

Slika 33. Radionica vezenja³³

³³ Izvor: Internet stranica Osnovne škole Cavtat *Pribavljeno: 24.7.2022., sa <http://os-cavtat.skole.hr/fotogalerija?show=album&id=162>*

7.5 Konavoska svadba

Brakovi u Konavlima bili su u prošlosti isključivo lokalni. Zbog pograničnog područja na kojem se nalaze te različitosti u vjeri, prekogranični brakovi nisu bili dozvoljeni. Brakovi s ljudima iz Primorja i Župe dubrovačke bili su mogući samo za one koji su planirali otići iz Konavala. Ovo se mijenja tek nakon Prvog svjetskog rata kada se može vidjeti da se mlade Konavočke udaju u grad kako ne bi teško radile u polju (Rusković Radonić, 2019).

Sklapanje braka ovisilo je o tome koliki je broj stanovnika, te o raznim gospodarskim i ekonomskim prilikama tog vremena. Stanovništvo je u vrijeme kriza sklapalo brakove rano odnosno između 20. i 24. godine za muškarce. U bolja vremena nijedan muškarac neće biti oženjen u tim godinama već će to biti između 25. i 35. godine dok su se djevojke udavale između 18. i 25. godine. Zanimljivo je to što su se u velikim zadrugama brakovi pomno organizirali, tako da bi se oženio najstariji sin, a ostali bi otišli u imigraciju, ostali neoženjeni živjeti u istoj zajednici ili bi se zaredili. Sestre koje nisu bile udane ili kako su ih nazivali u narodu *usideliće* ostaju u zadruzi kao tete/tetke koje se svakako poštivalo (Kapetanić, Vekarić, 1999, prema Rusković Radonić, 2019).

Tipično za ovaj kraj bilo je to da se kćeri najprije udaju pa se tek onda sinovi žene. Običaj je bio da kćeri odu prije nego što nevjeste dođu u kuću kako se, kao što su u narodu duhovito govorili, *vragovi ne bi sreli* (Rusković Radonić, 2019). Dok se sestre ne udaju, braća koja su bila neoženjena, imala su zadatak razvijati gospodarstvo i jačati materijalnu snagu kuće kako bi stvorili uvjete za vlastite nove obitelji (Rusković Radonić, 2019).

Od 20. stoljeća obred konavoske svadbe i crkveno vjenčanje postali su jedno. Sami obred smatra se starijim od crkvenog vjenčanja (Rusković Radonić, 2019).

Zanimljivo je da se brak u prošlosti mogao sklopiti otmicom, a ne samo svadbom. One su označavale početak braka bez obzira na to jesu li bile svojevjerne ili nasilne. (Vitez, 2003, prema Rusković Radonić, 2019). Krađa ili grabež djevojaka u Konavlima bila je poznata kao svojevjerne otmica te se još i danas mogu pronaći stare Konavočke koje su sudjelovale u otmici

i, kao i njihova obitelj, ponose se time jer se otmicom zgrabila dobra prilika, izbjegli financijski troškovi ili promijenio dotadašnji dogovor (Rusković Radonić, 2019). „Međutim, neke otmice djevojaka u Konavlima zabilježene su kao nasilne, odnosno nedobrovoljne. Takve otmice zabrinjavale su vlast Dubrovačke Republike, a i Austrije, što nam dokazuje da ih je ipak bilo. Najčešće su otmice bile posljedica obećane kćeri nekom očevu drugu ili zbog imanja ili zbog pomirbe“ (Bogišić, 1867: 71, prema Rusković Radonić, 2019: 49).

„Ona ti se s njime dogovorila da je ukrade jer se nije htjela udat za tog mladića iako je već bilo ugovoreno da će se udat za njega, već je nosila i zlato. Tako su ti se oni dogovorili jer su se biće voljeli i onda ti je on nju ukr'o i pošli su pet, šest dana u Boku i onda se morala udat za njega.“⁶

„A ova druga ti se vjerala za jednoga u Močićima i on ost'o spavat u nje. A neki drugi iz Bačeva Dola ti je nju volio, a i biće ona njega. Naš dedo Vuko ti je iš'o s njim ugrabit je i oni ti nju odveli a ovaj se jadnik probudio ujutro u nje u kući, a nje nema, ona pošla za drugoga. Za nekoliko dana se vratila doma i morala se udat za tog mladića iz Bačeva Dola.“⁶

Konavoke i Konavljani su odlazili na spojeve, hodali (ili kako se u narodu govorilo *vjerali*) na razne načine. Prisustvovali su raznim događajima i svetkovinama koje su prije spomenute. Na tim događajima često se plesalo što je dovelo do razvijanja raznih simpatija. Glavno mjesto za *škicavanje* odnosno gledanje između djevojaka i mladića bila je crkva gdje bi se mladići poredali na zid ispred crkve te bi nakon mise gledali djevojke koje su izlazile i išle kući. Djevojke bi kući morale doći do zalaska sunca što im u zimsko vrijeme nikako nije odgovaralo zbog skraćenog dana te bi jedan od najčešćih oblika spoja bio praćenje djevojke do kuće nakon plesa gdje bi se par rastao. Budući da su Konavljani radan narod, puno vremena provodili su na paši gdje bi se parovi u tajnosti sastajali kako im roditelji ne bi saznali.⁶

„Nije to prije bilo k'o danas, ne bi ti ja mome Antunu prišla blizu za sve pare svijeta. Mi bi bili tamo na paši jer sam ja čuvala krave. Ja sam stala na nogama, a on dva metra od mene sjedo na kamenu pa smo tako pričali o svačemu. Onda bi ga ja kad sam morala ić' doma počerala da nas k'o ne vidi. Bilo me je sramota da nas k'o ne vidi pa da mi reče doma tati.“⁶

„Derneći i susreti poslije mise bila su mjesta gdje su se mladi susretali. Mladići bi častili djevojke, a one bi primale čast. Oblici čašćenja ovise o razdoblju o kojem je riječ, u starija vremena darivala se jabuka ili slast, a već početkom 20. stoljeća uobičajeni su odlasci u obližnje konobe na čašćenja“ (Rusković Radonić, 2019: 59). Ako su djevojke bile zainteresirane, mladiću su zauzvrat davale jabuku ili neki drugi sitni poklon. Nikada nisu odbijale čast jer je ona označavala njihovu popularnost i ugled, međutim nisu uvijek odgovarale na nju (Rusković Radonić, 2019).

Par je prije zaruka bio zajedno više godina. Prilikom čega je muškarac dolazio u kuću djevojke kao gost, međutim djevojka nikad nije odlazila u kuću muškarca jer je to za tadašnje stanovništvo bila sramota. Ako bi djevojka otišla u kuću muškarca, a on bi nakon toga prestao vraćati u njezinu kuću to bi značilo da se predomislio oko svog izbora, a djevojka koja je bila kod muškarca više nije bila poželjna ostalima te se često takve djevojke nisu mogle udati.⁶

„Ja sam ti s mojim Antunom išla osamnaest godina prije nego me zaprosio, a onda kad me zaprosio nisam se htjela udati u prijestupnoj godini, kažu da to ne va'ja. Pa smo čekali još jednu godinu.“⁶

„De će ženska poč' u muškog u kuću prije nego se uda, to je prije bilo sramota. Oni su mogli doći ali mi nismo smjeli. Poč' u muškog u kuću je značilo da je djevojka previše slobodna. Onda nisi bio siguran da će je oženiti ako to napravi.“⁶

Kada bi bili spremni, par bi razgovarao o sklapanju braka s roditeljima. Djevojka bi razgovarala s majkom koja bi dalje razgovarala s mužem dok bi mladić razgovarao s domaćinom ili ocem. Dok roditelji ne odobre prosidbu, ne može doći do ugovora (Balarin, 1898, prema Rusković Radonić 2019). Kada bi roditelji odobrili prošnju, prosac šalje svinju s jabukom u ustima dan prije svečanosti prošnje te ovaj poklon označava prvi trošak za kuću mladoženje (Bogdan Bijelić 1929, prema Rusković Radonić 2019). Na dan prosidbe uz budućeg mladoženju dolazi netko od starješina iz kuće, što je najčešće bio otac ili domaćin (Vukmanović, 1980, prema Rusković

radonić 2019). Ako obitelj buduće nevjeste odobri prošnju, prosci udjeljuju poklone koje su donijeli sa sobom. To je najčešće bilo voće i slatko, zlato za nevjestu (Rusković Radonić, 2019). Poklanjaju se zlato i jabuke za roditelje, a djevojka se zahvaljuje tako što poklanja jabuku proscu. Ako je u ovoj svečanosti djevojka prošnjom ujedno i zaručena, svat joj pokloni zlato, a mladoženja joj daje novac (Vukmanović, 1980, prema Rusković Radonić 2019).

„Do vjeridbe djevojka svojim izgledom neće odavati da je isprošena. Njen zadatak je, ako je pripremila svoje ruho, pripremiti darove koje će dijeliti na zarukama i tijekom svadbe (Rusković Radonić, 2019:71).

Slika 34. Nezaručene djevojke, oko 1920. ³⁴

³⁴ Izvor: Privatna zbirka Niko Kapetanić, prema Rusković Radonić 2019.

Zaruke ili vjeridba odnosi se na početno spajanje budućih supružnika. Zaruke su bile glavni čimbenik prelaska djevojke iz svoje u obitelj budućeg muža (Vitez, 2003, prema Rusković Radonić 2019). Obred zaruka odnosio se na poklone, svečani ručak ili večeru te okretanja s *krsta naoposlo* (Rusković Radonić, 2019). „Okretanje naoposlo odnosi se na okretanje osobe tri puta u smjeru kazaljke na satu. To je stari ritual u kojemu se s jedne strane razbija magijski utjecaj, a s druge dominira moć, to jest podložnost osobe koju se okreće“ (Rusković Radonić, 2019: 75) .

Iz kuće budućeg mladoženje prije dogovorenog dana ponovno se šalje meso koje će se služiti na vjeridbi (Bogdan Bijelić, 1929, prema Rusković Radonić 2019). Tog dana u djevojčinu kuću dolaze buduća mladoženja kojeg prate stari svat (najčešće je to bio bakin brat ili rođak), svat koji je došao s njim u prošnju (najčešće majčin brat) i još nekoliko svata. Ovo se mijenja u 20. stoljeću kada u pratnji dovodi samo nekog od muških ukućana. Stari svat, na kojeg se gleda kao najiskusnijeg, provodi obred zaruka kroz nekoliko njezinih elemenata nakon čega djevojka postaje nevjesta (Rusković Radonić, 2019).

Tijekom svečane večere iznosi se pečenje te se moli za mrtve, govore se počasnice i zdravice. Nadalje, nakon pečenog dariva se djevojka (Rusković Radonić, 2019). „Stari svat na taj dan predaje djevojci *malo obilježje*, odnosno poklon budućoj nevjesti kojim se potvrđuje vjeridba“ (Bogdan Bijelić, 1929: 112, prema Rusković Radonić 2019:76).

U drugoj polovici 20. stoljeća malo obilježje odnosilo se na zlato i novac. Zlato je najčešće bio prsten ili ogrlica, a neki od svatova poklonili bi i ono što je potrebno za u kuću kao na primjer beštek, set tanjura, set čaša.⁶

„Meni su došli na zaruke Antun i još njih nekoliko muških iz kuće. Od Antuna sam dobila prsten. Jedan svat mi je poklonio beštek, a drugi set pjata i čaša. I onda poslije ja to sve nosim s ruhom u njega doma.“⁶

„Nakon zaruka mi je bila puna kuća i slavilo se, a kad je svadba onda u mene doma nije bilo nikoga nego se slavilo u Antuna u kući“⁶

Malo obilježje razlikovalo se kao i veliko obilježje kroz godine pa je tako u prošlosti djevojka dobivala male veželice (naušnice), puce, čermicu, britvu koju je nosila za zaštitu, tri ili četiri prstena. Ono što djevojka dobije ovisilo je i o ekonomskom statusu mladoženjine obitelji. Također postojao je običaj prenošenja zlata s koljena na koljeno, odnosno djevojka je dobivala zlato koje je pripadalo njenoj budućoj svekrvi. Ovaj je običaj i dalje aktualan i često se provodi. Pogotovo je popularno dobiti svekrvine veželice od koji su neke stare i sto godina te je jako bitno da ostanu u obitelji.⁶

Odjeća zaručnice bila je specifična, ali kao što je već spomenuto razlikuje se kroz godine. U prošlosti su zlatača i zlato označavali zaručnicu dok je u novije vrijeme odnosno sredinom 20. stoljeća zlatača označavala staru curu. Biti zaručnica u 20. stoljeću značilo je nositi poklonjeno zlato odnosno prsten i u posebnim prilikama naušnice.⁶

Slika 35. Vjerena djevojka, oko 1870. autora Laforesta Franza Thiarda (1838. - 1911.)³⁵

---

³⁵ Izvor: Dokumentacija instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, prema Rusković Radonić, 2019.

Za razliku od prosidbe i vjeridbe, ugovori se odnose na dogovore oko poslova vezanih za vjenčanje te se odabire struktura samog vjenčanja. Na ugovorima se govori o financijskoj situaciji, smjeru dolaska i odlaska, vremenu za zdravicu te se dogovara o najmanjim detaljima (Balarin, 1898, prema Rusković Radonić, 2019). Nakon ugovora ništa se do vjenčanja ne mijenja (Rusković Radonić, 2019).

„Glavna je zadaća ugovora dogovoriti opseg i kvalitetu same svadbe, definirati u sklopu svadbe i zakonski, to jest crkveni obred, uglaviti troškove i obveze a tada i potvrditi dodatno obilježje. Dan od ugovora najčešće je i dan kada se daje veliko obilježje. Do tada je još moglo doći do odustajanja ili otmice, ali do toga dana sve je već bilo definirano i ostalo je samo privesti vjenčanje i svadbu kraju“ (Rusković Radonić, 2019: 106).

Prošnja, zaruke i ugovori s godinama su spojeni u jedan veliki događaj koji su ljudi nazivali zarukama ili ugovorima (Rusković Radonić, 2019).

„U moje vrijeme mi to nismo razdvajali, mi smo govorili ugovori, ali bi ne'ko govorio zaruke“
6

Kada govorimo o velikom obilježju ono je označavalo potvrdu vjeridbe. Darovi velikog obilježja slični su onima u malom obilježju, ali je ono što se dobiva puno vrijednije (Rusković Radonić, 2019).

*„To su mladenci išli skupa kupit'. Kad sam se ja udavala, Antun je doš'o nekoliko dana prije svadbe po mene i išli smo u grad, kupio mi je veželice, velike zlatne puce, četiri prstena i ogrlicu. A od svekrve sam dobila velike veželice. Meni je bilo tako, ali je sve ovisilo o tome koliko je kuća imala para, ne'ko je dobio i više, a neko manje“*⁶

Slika 36. Verižice velikog obilježja, 20.st (privatna zbirka)

Slika 37. Velike puce, 19.st³⁶

Slika 38. Vrenčini, 19.st³⁶

³⁶ Izvor: Privatna zbirka Zavičajnog muzeja Konavala

Zanimljivo je kako su se vrenčini sa slike 38. nosili jednom u životu. Djevojka ih je nosila na svome vjenčanju i nikada više. Nakon toga bi se prosljedili novoj nevjesti koja dođe u kuću.⁶

Jako je malo ljudi upoznato s time da je konavosku svadbu u prošlosti činio niz događaja popraćeni posebnim svadbenim pjevanjem. Svaka kuća, i mladenkina i mladoženjina, imala je takozvane *pjevalice* čiji je posao bio prihvaćanje svatova, njihovo posjedanje, otpraćivanje i najavljivanje svih detalja ceremonije vjenčanja koja je uključivala *oficije* odnosno podjelu dužnosti između mladoženje i njegovih svatova te *veselje* koje se odnosilo na proslavu svadbe (Bijelić, 2019).

Obred svadbe započinje tako što se svatovi okupe u mladoženjinoj kući te zajedno s njim kreću prema crkvi. Ispred crkve se, nakon što je održana misa, svatovi i seljani časte, čestitaju i nazdravljaju. Nadalje, nevjesta odlazi svojoj kući s pratnjom koja je najčešće bila starija ženska osoba. Svatovi ostaju ispred crkve i nakon nekog vremena odlaze u kuću mladenke, a najavljivali su se tako što su pucali iz pušaka. Kod mladenke ih dočekuju djevojke s pjesmom te mladenkina majka (pirova majka) s vodom za umivanje. Svatovi traže dozvolu od domaćina kako bi potražili lov koji su izgubili odnosno mladenku koja se sakrila. Kada dobiju dozvolu odlaze u kuću i traže mladenku koja se nalazi u sobi koja se prije ugovorila. Ondje im ona daruje rupce i s njima odlazi do staroga svata (Bijelić, 2019).

Stari je svat okreće *naoposlo* te je nakon toga slijedilo *veselje* u njenoj kući. Nakon svečanog ručka i zdravice mladenku se daruje, a ruhonoša iznosi mladenkino ruho oko kojeg su ukućani plesali i pjevali. Nadalje bi se pokupili darovi te bi škrinjonoša i torbonoša otišli u kuću mladoženje. Pred mladenkin odlazak ona dobiva blagoslov roditelja, a na putu do mladoženjinog doma mladence dočekuju susjedi koji im udjeljuju zdravice. Mladenku dočekuje svekrva te se nakon toga nastavlja veselje kod mladoženje. Nakon večere mladoženja otkupljuje mladenku od djevera te odlaze u sobu gdje je spremljena večera za mladence. Sljedeći dan mladenka se budi prva i prolazi kroz druge običaje konavoske svadbe (Bijelić, 2019).

Sredinom 20. stoljeća navedeni običaji su se malo izmijenili. Pa se tako više nije moglo vidjeti *veselje* u mladenkinjoj kući već samo u mladoženjinoj. Simpatičan je bio svekrvin doček mladenke na vratima od kuće. Svekrva bi nevjesti ponudila šećera na tanjuru sa žlicom te izgovorila riječi: „Bilo ti slatko, bilo ti gorko!“ na što je naravno nevjesta odgovarala: „Slatko je!“. Što je u prenesenom značenju značilo da je nevjesta sada u toj kući i u dobru i u zlu.⁶

„Tako je mene moja svekrva dočekala, sa cekarom na pjatiniću i ožicom. Rekla mi je: „Bilo ti slatko, bilo ti gorko“ i ja sam morala odgovorit: „Slatko je!“, a to je značilo bilo ti dobro ili loše sad ti je više gotovo, udana si“⁶

Slika 39. Konavljanin i Konavoka u svadbenoj nošnji (2016.)³⁷

³⁷ Izvor: Privatna zbirka Jelene Bratoš Županović

Modernizacijom se nažalost običaji konavoske svadbe gube. To se događa zbog toga što su se Konavle otvorile mogućnostima udaje i ženidbe izvan okvira Konavala. Prema tome, slavlje u mladenkinjoj i mladoženjinjoj kući istoga dana više nije bilo moguće. Usvaja se građanski tip svadbe, ali neki običaji konavoske svadbe ostaju aktualni i danas. Jedan od najpoznatijih običaja koji se i danas provode je konavoska svadbena zdravica. Zdravicu izgovara zdravičar. „Svi pirnici i svatovi, odnosno svi sudionici svadbene večere ili ručka stojeći na nogama slušaju i odobravaju riječima *Amen dabogda* po svakoj završenoj cjelini koju zdravičar izgovori“ (Rusković Radonić, 2019: 209).

Do sredine 20. stoljeća zdravicu su znali svi muškarci u Konavlima te je netko od uzvanika uvijek govorio zdravicu. Već u drugoj polovici 20. stoljeća zdravičar je pozivan na svadbu samo radi zdravice (Rusković radonić, 2019).

Slika 40. Ilija Kesovija, konavoski zdravičar na vjenčanju 11.6.2022.³⁸

³⁸ Izor: Privatna zbirka Jure Paljetka

Konavoska svadbena zdravica sadrži puno teksta stoga će se u ovom radu napisati jedna manja cjelina:

„ Da'ni Višnji Gospodare Bože ovome našem banu domaćinu tri, četiri dobra! Prvo dobro: goja, mira; drugo dobro: kru'a, vina; treće dobro: srebra zlata- od tebe, Bože dana i poslata; a četvrto, što je najbolje: zdravlja i veselja junačkoga, kako i 'oće ako Bog da!

-Amen da Bog da!“(Balarin, 1898., prema Rusković Radonić, 2019: 215).

7. ZAKLJUČAK

Konavle su kraj s vrlo posebnom prošlošću i bogatom tradicijom. Iako je još uvijek nedovoljno istražena, tradicija Konavala u procesu je otkrivanja. Konavoski običaji, plesovi i nošnja neizostavni su dio prošlosti kao i sadašnjosti ovog kraja. Konavljani su vrlo kulturno osviješteni ljudi koji prenose ljubav prema običajima i tradiciji na sljedeće naraštaje. Iako zbog ratova 20. stoljeća dolazi do izumiranja raznih običaja, Konavljani se ne daju pokolebati i nastoje očuvati tradiciju na što bolji način, što im do danas i uspijeva. Djeca su od malih nogu uključena u očuvanje tradicije tako što žive tradiciju u svojim obiteljima kao i u trenutku kada odijevaju nošnju ili u školi uče o svom zavičaju.

Ovim diplomskim radom nastojalo se prikazati razne običaje u Konavlima koji se jednim dijelom provode i danas, a svi običaji opisani su s ciljem da budu što detaljniji i dostojniji. Može se vidjeti kako su svi konavoski običaji usko povezani s katoličkom vjerom. Također, nastojalo se približiti uzgajanje dudova svilca i izvlačenje svile te su predstavljeni dijelovi konavoske nošnje i konavoski vez, koji posebno zažive plesanjem konavoskih plesova u KUD-ovima, KUD-u Čilipi i KUD-u „Stjepan Radić“ Pridvorje.

Posebno je važno spomenuti Zavičajni muzej Konavala koji je jedan od najvećih sudionika u očuvanju konavoskog kulturnog dobra te blog Muzeja i galerija Konavala „MIGK“, najaktivniji blog u Konavlima, koji postavlja razne tekstove o starim konavoskim običajima.

Sve navedene ustanove i blog svojim radom i raznim manifestacijama pokušavaju očuvati tradiciju kako bi budući naraštaji mogli u njima uživati kao što i mi imamo priliku u njoj uživati danas. Zaštita umijeća izrade konavoskog veza te preventivna zaštita tradicijskog umijeća svilogojstva i svilarstva istočne obale i zaleđa Jadrana pokazuju upravo težak rad ustanova i ljudi koji se bave očuvanjem tradicije te ujedno pokazuje njihovu ljubav prema konavoskom folkloru.

Kao osoba koja je zaljubljenica u folklor, željela bih spomenuti kako u budućnosti, kao netko tko će raditi u obrazovanju, želim sudjelovati u očuvanju tradicije i njenom promicanju te istu ljubav prenijeti svojim budućim učenicima.

8. LITERATURA

KNJIGE

1. Benc – Bošković, K. (1986). *Narodna nošnja Konavala „Čilipi“: Priručnik za rekonstrukciju nošnje.* Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske
2. Magdić, K. (2019). *Konavoska svadba: Glazba za koreografiju.* Gruda: Muzeji i galerije Konavala
3. Novaković, M. (1977). *Suza na oku doline.* Dubrovnik: Kulturno-prosvjetno društvo „Vladimir Nazor“ Čilipi
4. Režić-Tolj, Zrinka. »Svilarstvo u Konavlima: Oživljavanje jedne tradicije.« *Etnološka tribina* 30, Vol. 37 (2007): 95-116.
5. Rusković Radonić, A. (2016). *Za dva pro dva.* Gruda: Matica hrvatska, Ogranak Konavle
6. Rusković Radonić, A. (2019). *Konavoska Svadba, Wedding in Konavle.* Cavtat: Muzeji i galerije Konavala
7. Rusković Radonić, A. (2022). *Konavoski vez iz etnografske zbirke zavičajnog muzeja Konavala.* Gruda: Muzeji i galerije Konavala
8. Vitez, Z., Muraj, A. (2001). *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha.* Zagreb: Barbatd.o.o. Galerija Klovićevi dvori. Institut za etnologiju i folkloristiku.

ČLANCI U TISKANOM ČASOPISU

1. Bijelić, G. (2019). Od oficije do veselja: Obnovljena tradicionalna konavoska svadba. *Dubrovački vjesnik*, 3578, 56-56

INTERNET IZORI

2. Hrvatska enciklopedija (2001). *Leksikografski zavod Miroslav Krleža.* Pribavljeno 15.6.2022. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=20034>
3. Proleksis enciklopedija (2012). *Folklor.* Pribavljeno 15.6.2022. <https://proleksis.lzmk.hr/21727/>

4. Rihtman-Auguštin, D. (1978). Folklor, folklorizam i suvremena publika. *Etnološka tribina*, 7-8 (1), 21-28. Pribavljeno 15.6. 2022. <https://hrcak.srce.hr/80008>
5. MIGK (2021., 3. veljače). *Festa svetog Vlaha* Pribavljeno 20.6.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/02/03/festa-svetog-vlaha/>
6. MIGK (2020., 10.travnja). *Korizmeno - uskršnji običaji u Konavlima* Pribavljeno 2.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2020/04/10/korizmeno-uskršni-obicaji-u-konavlima/>
7. MIGK (2020., 11.lipnja). *Korosante* Pribavljeno 3.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2020/06/11/korosante/>
8. MIGK (2022., 13.lipnja). *Sveti Antun, Pridvorje* Pribavljeno 7.7. 2022., sa <https://blog.migk.hr/2022/06/13/sveti-antun-pridvorje/>
9. MIGK (2021., 3.studenoga). *Potkolo* Pribavljeno: 16.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/11/03/potkolo/>
10. Dubrovački Vjesnik (2019.,24.prosinca). *Zapjevajte kolendu, imamo ih čak sedam! Došli smo vam kolendati, Badnju veče čestitati ne bojte se da smo pijani jer je Vlah sveti s nami!* Pribavljeno 10.7.2022., sa <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/hrvatska-i-svijet/dosli-smo-vam-kolendati-badnju-vece-cestitati-ne-bojte-se-da-smo-pijani-jer-je-vlaho-sveti-s-nami-640047>
11. MIGK (2021., 23.prosinca). *Kolenda* Pribavljeno: 7.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2021/12/23/kolenda/>

12. Ivančan, I. (1966). Konavoski narodni plesovi. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, (10-11), 363-418. Pribavljeno 18.7.2022., sa <https://hrcak.srce.hr/259251>
13. MIGK (2020., 14. srpnja). *66 godina kulturne aktivnosti u Čilipima* Pribavljeno 23.7.2022., sa <https://blog.migk.hr/2020/07/14/66-godina-kulturne-aktivnosti-u-cilipima/>
14. KUD „Stjepan Radić“ : Čuvari i promicatelji konavoske i hrvatske folklorne baštine. Pribavljeno: 23.7.2022., sa <http://kud-stjepanradic.weebly.com/op263enito-o-kud-u.html>
15. *Kratka Povijest: Zavičajni muzej Konavala*. Pribavljeno: 26.7.2022., sa <https://www.migk.hr/o-zmk/kratka-povijest>
16. *Konavoski vez u Osnovnoj školi Cavtat*. Pribavljeno: 24.7.2022., sa
17. http://os-cavtat.skole.hr/konavoski_vez